

O B S A H

	257
A. V. Isačenko: K otázke motivácie termínov	257
Miroslav Mervart: Obecné zásady tvorby názvů anorganických sloučenin v češtině a ruštině	265
Ján Horecký: Poznámky k terminológii teórie grafov	270
Ivan Masár: K možnostiam koordinácie odevníckeho názvoslovia	273
Rostislav Kocourek: Příspěvek ke koordinaci slovenské, české a světové terminologie rostlinných virůz	280
 Diskusie	
Ladislav Jeniček: Tvořit, tvářet, tvarovat, ale nikdy nepotvořit	286
Ladislav Dvonč: K jazykovedeným termínom <i>plán</i> a <i>rovina</i>	300
Vítazoslav Hečko: Poznámky k niektorým lesníckym termínom	305
Vlado Uhlár: O pôvode českého názvu <i>stávek</i>	308
 Zprávy a posudky	
Otomar Smrčina: Jednotná klasifikace průmyslových výrobků v ČSSR	311
Ivan Masár: Terminológia v 46. ročníku časopisu Naše řeč	313
Miroslav Roudný: Zásady pro tvorenie anglických technických názvov	316
Ivan Masár: Poznámky k ďalším slovenským polygrafickým terminom	319

ČESKOSLOVENSKÝ TERMINOLOGICKÝ ČASOPIS
 orgán Československej ústrednej terminologickej komisie
 pri Prezídiu ČSAV

ROČNÍK III – 1964 – ČÍSLO 5

Vydáva

VYDAVATEĽSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED V BRATISLAVE

Hlavný redaktor dr. Ján Horecký, DrSc.

Výkonný redaktor Ivan Masár

Redakčná rada: člen korešpondent ČSAV Jaromír Bělič, dr. Ján Horecký, DrSc., doc. dr. Milan Jelínek, CSc., prof dr. Eugen Jóna, Jaroslav Kuchař, CSc., Ivan Masár, dr. Štefan Pečiar

Redaktor časopisu Andrej Šumec

Technický redaktor Vladimír Štefanovič

Redakcia: Bratislava, Klemensova 27. Vychádza raz za dva mesiace. Ročné predplatné Kčs 24,-. Jednotlivé číslo Kčs 4,-. Rozšíruje Poštová novinová služba. Objedhávky a predplatné prijíma PNS – ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Gottwaldovo námestie 48, Bratislava. Možno tiež objednať na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS – ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII. Rukopis zadaný v júli 1964, vytlačené v októbri 1964. Vytlačili Polygrafické závody, n. p., závod 2, Bratislava. Povolené rozhodnutím SNR č. 28204/61. – K-06*41344.

© by Vydatel'stvo Slovenskej akademie vied 1964

Kčs 4,-

K OTÁZKE MOTIVÁCIE TERMÍNOV

A. V. Isačenko

1. Otázka motivovanosti — nemotivovanosti jazykového znaku bola jasne vysvetlená v prácach celého radu významných vedcov (M. Mathesius, A. Meillet, J. Vendryes). Príznak motivovanosti — nemotivovanosti jazykového znaku stal sa základom jednej z možných a produktívnych klasifikácií slovnej zásoby jazyka. Z historického hľadiska hrá príznak motivovanosti — nemotivovanosti jazykového znaku dôležitú úlohu, pretože postupná a pritom nevyhnutná strata motivovanosti je jedným z mála všeobecných zákonov vývoja každého jazyka.¹ Slová-znaky, ktoré mali v minulosti priezračnú etymológiu, t. j. boli formálne i sémanticky spojené s inými znakmi toho istého jazyka, časom strácajú túto späťosť. „Odvodené“ slová sa nevyhnutne stávajú „neodvodenými“. To platí nielen o „slovách“, ale aj o pomenovaniach každého druhu: o sufíxálnych odvodeninách, o slovných spojeniach a o všetkých komplexných pomenovaniach. Za hybnú silu daného javu treba považovať dialektický protiklad medzi sémantickou monolitnosťou znaku a jeho formálnej rozložiteľnosťou.²

Prechod opisného znaku (t. j. motivovaného znaku) k pomenovaciemu (t. j. k nemotivovanému) možno ukázať na bohatom materiáli ktoréhokoľvek jazyka. Príčiny straty motivovanosti môžu byť rozmanité:

1. Fonetické procesy likvidujúce pôvodnú morfematickú priezračnosť znaku; napr. slová typu *obyčaj*, *oblak* stratili svoju etymologickú „priezračnosť“ v dôsledku zjednodušenia skupiny *bv* na *v*.

2. Strata príslušného etymónu v jazyku; slovan. *rǫka* sa stalo izolovaným po vymiznutí praslovanského slovesa zodpovedajúceho litov. *rankti*.

3. Strata jedného z členov komplexného pomenovania (pri substantivizácii príavných mien); porov. rus. *zapiataja* alebo

¹ Porov. A. V. Isačenko, *K voprosu o strukturnoj tipologii slovarnogo sostava slávianskikh literaturnykh jazykov*, Slavia 27, 1958, 334 n.

² Tamže, 339 n.

slov. *ošípaná*, kde „zaniknuté“ podstatné mená nemôžu hovoriaci rekonštruovať.

Prechod morfematicky členiteľného znaku k znaku morfematicky nečleniteľnému a sémantické javy, ktoré tento proces sprevádzajú, som pomenoval sémantickou kondenzáciou. Podstata sémantickej kondenzácie spočíva v tom, že počet morfém daného znaku sa zmenšuje, ale význam sa pritom zachováva:

<i>med-u-ěd-ž</i>	(4 morfemy)	<i>medved-∅</i>	(2 morfemy)
<i>ob-vyč-ěj-ň</i>	(4 morfemy)	<i>obyčaj-∅</i>	(2 morfemy)
<i>o-strov-ž</i>	(3 morfemy)	<i>ostrov-∅</i>	(2 morfemy)

2. Sémantická kondenzácia je sprievodným znakom akého-koľvek preberania slov. Slovo *odekolon* má v ruštine nečleniteľný slovný základ, zatial' čo vo francúzštine *eau de Cologne* sa jasne člení na 3 morfemy. Väčšine jazykovedcov, ktorí dnes používajú termín *aorist*, sa „etymológia“, t. j. morfematická štruktúra daného gréckeho slova, úplne stráca. Práve táto cikolnosť umožňuje slovu *aorist* presne a jasne fungovať v terminologickom systéme jazykovedy. Nevyvoláva nijaké asociácie s bežným jazykom, nedovoľuje nijaké „etymologické“ vysvetľovanie. Slovo *aorist* sa zmenilo na pomenovací termín s veľmi priesnou sémantikou.

Neraz sa zdôrazňovalo, že jazykové javy treba posudzovať z dvoch hľadísk: z hľadiska hovoriaceho a z hľadiska adresáta. Z hľadiska hovoriaceho, v danom prípade z hľadiska odborníka, ktorý používa termín *aorist*, má tento termín nesporné prednosti: jednoznačne pomenúva určité gramatické vzťahy. No z hľadiska počúvajúceho (napr. v ruštine) je toto slovo nezrozumiteľné. Nevyvoláva u počúvajúceho nijaké asociácie so známymi morfémami, a preto nemá nijaký zmysel. Aby sme sa naučili používať termín *aorist*, aby sme „pochopili“ jeho význam, treba ho spojiť s určitými gramatickými javmi takého jazyka, v ktorom (podobne ako v gréctine) existuje osobitný minulý čas, označovaný týmto termínom. Naproti tomu napr. komplexné pomenovanie *budúci čas* sa skladá z morfém, ktoré hovoriaci dobre pozná z bežnej reči. Počúvajúci „chápe“ spojenie slov *budúci čas* bezprostredne, spájajúc ho so slovami *budúci* (napr. *budúci týždeň*) a *čas* (napr. *nemám čas*). Treba však dodať, že práve bezprostredná „zrozumiteľnosť“ a prístupnosť spojenia *budúci čas* zbabuje termín potrebnej terminologickej jasnosti. Veľmi správne I. I. Revižní poznamenáva, že „základné jazykovedné termíny... sa chápu v takom

význame, aký majú v hovorovej reči, a týchto významov, ako je známe, je niekoľko³. Opisné termíny, ako je napr. termín *budúci čas*, skrývajú v terminológii celý rad nebezpečí. Ak je vo vete *Zajtra idem do Moskvy* vyjadrený dej vzťahujúci sa na budúcnosť, potom forma *idem* môže sa vysvetľovať ako „forma budúceho času“, čo ostatne robili často nielen žiaci, ale aj vážni vedci. Spomeňme si, kolko času a márneho úsilia sa venovalo tomu, aby sa dokázalo, že forma „prítomného času“ (prézenta) skutočne označuje „prítomné“, t. j. niečo, čo spadá do momentu reči.⁴

Z toho, čo sme uviedli, možno urobiť niekoľko predbežných záverov.

Motivované, opisné termíny sú bezprostredne pochopiteľné, sú sémanticky priezračné a poslucháč ich chápe bez ťažkostí. Bežné slová ako *miešačka na betón, viacposchodový, samovráž-daj* sémantizuje počúvajúci celkom správne.

Nemotivované, pomenovacie termíny ako *aorist, zenit, funkcia, vektor* nemôžu počúvajúci správne sémantizovať bez dopĺňujúcich, obvykle dosť zložitých vysvetlení. Tieto slová sa treba naučiť.

Teda z hľadiska osoby, ktorá termín používa, pomenovacie termíny fungujú jasnejšie, pretože nie sú spojené s bežnými, neterminologickými asociáciami. Z hľadiska osoby, ktorá si ešte neosvojila terminológiu istej vednej oblasti, opisné termíny majú nespornú výhodu v tom, že sa ich netreba „učiť“, že sú bezprostredne pochopiteľné a ľahko sa pamätajú.

3. Nemotivované, pomenovacie termíny tvoria v každom jazyku len nepatrnu časť všeobecnej slovnej zásoby. Slová ako *kniha, chlieb, ruka, pero, písat, pracovať, hladký, tenký* si osvojujeme veľmi zavčasu. Hovoriaci pri oboznamovaní so slovnou zásobou materinského jazyka nepozoruje, že si musí osvojovať množstvo slov na prvý pohľad priezračných (t. j. rozložiteľných na známe morfemy), ktoré nedovoľujú bezprostrednú sémantizáciu. V škole si žiaci osvojujú slová a komplexné pomenovania ako *pričiastvne meno, sloveso, koreň, čiarka, plus, minus, štvorec* ap. Všetky tieto slová boli, samozrejme,

³ I. I. Rezin, *O logičeskoj forme lingvističeskikh opredelenij (na pri-mere opredelenija morfemy)*. Primenenie logiki v nauke i technike, Moskva 1960, 140.

⁴ Porov. A. V. Isachenko, *Grammatičeskij stroj russkogo jazyka v so-postavlenii s slovackim. Morfologija II*, Bratislava 1960, 460 n.

tak či onak motivované pri svojom vzniku, no táto motivovanosť dnes úplne zmizla. Možno predpokladať, že princíp straty motivovanosti jazykového znaku, ktorý sme vysvetlili, je spojený s arbitrárnym charakterom jazykového znaku vôbec. Všetky jazykové znaky bez výnimky sú, samozrejme, nemotivované, ale v takých slovách ako *kniha* alebo *zenit* je ich nemotivovanosť očividnejšia ako v názvoch typu *podstatné meno*, *sloveso*, *slovný základ*. Slová *podmet*, *predložka*, *prívlastok*, *zhoda* skladajú sa z dobre známych a bezprostredne pochopiteľných slovanských morfém, no z hľadiska súčasného jazyka sú absolútne nemotivované, nie sú „pochopiteľné“. Nie je napr. jasné, prečo sa v ruštine hovorí o jednom z hlavných vetyňov členov ako o „*подлежащем*“, t. j. ako o „*ležiacom* pod niečím“, prečo sa organizovaná výpoved určitého druhu pomenúva termínom „*предложение*“, t. j. slovom očividne utvoreným od slovesa „*предложить*“.

Je celkom zrejmé, že termíny typu „*подлежащее*“ alebo „*предложение*“ alebo „*предлог*“ (t. j. termíny utvorené zo „slovanských“ morfém) sa ničím nelisia od termínov typu *aorist* alebo *zenit*. Hovoriaci sa ich musí rovnako učiť pri zložitom osvojovaní základných pojmov rôznych vied. Z toho vyplýva, že termíny typu *podmet*, *podstatné meno*, *prechodný* sa ničím nelisia od termínov *subjekt*,⁵ *substantívum* alebo *tranzitívny*. Domnelá „samostatnosť“ slovanských termínov nijako nenapomáha ich rýchlejšie osvojenie.

4. Súčasné európske jazyky sa navzájom líšia okrem iného aj svojím vzťahom k cudzojazyčnej lexike. Možno tvrdiť, že jazyky ako angličtina alebo francúzština veľmi ochotne prijímajú cudzojazyčné, najmä grécko-latinské prvky (slová, komplexné pomenovania, morfemy). Celá lekárska, zoologická, botanická alebo matematická terminológia týchto jazykov (o gramatickej ani nehovoriac) je vybudovaná na grécko-latinských morfémach. Taký „pohostinný“ vzťah daných jazykov k inojazyčným prvkom (zvlášť k prvkom klasických jazykov) sa vysvetluje celým radom historických okolností. Nositelom týchto jazykov nikdy vážne nehrozilo odnárodenie, a teda nikdy nebojovali za svoju národnú samostatnosť. Tieto jazyky sa vyvinuli ako národné spisovné jazyky za feudalizmu, ked' latinčina a gréčti-

⁵ Pokus terminologicky rozlišovať *podmet* ako termín gramatický a *subjekt* ako termín logický (alebo psychologický) treba z hľadiska čisto lingvistickej teórie odmietnuť.

na boli hlavnými jazykmi vedy a vzdelanosti. Pri normalizácii týchto jazykov princípy dostupnosti a priateľnosti spisovného jazyka pre široké masy nehrali nijakú úlohu. Kultúrny jazyk vo Francúzsku alebo v Anglicku v 17. alebo 18. stor. bol jednostranne zameraný na vládnúce triedy. Demokratizácia štátneho a verejného života sa na týchto jazykoch temer neodrazila. Vo svojej histórii neprežili obdobie purizmu. Preto sa abstraktné (t. j. „vedecké“, „terminologické“) vrstvy slovnej zásoby v týchto jazykoch tak výrazne odlišujú svojím morfematickým zložením od ostatných vrstiev slovnej zásoby.

Iné európske jazyky sa formovali za úplne iných historic-kých podmienok. Formovanie národného jazyka Slovákov prebiehalo v období, keď sa mladá národná buržoázia stala hlásateľom záujmov celého národa. V čase národného obrodenia sa s nadšením bojovalo nielen so zvyškami feudalizmu, ale aj proti inojazyčnej buržoázii, politicky a hospodársky silnejšej, a preto obzvlášť nebezpečnej pre mladý národ. Prirodzeným spojencom mladej národnej buržoázie v týchto podmienkach je „prostý ľud“, t. j. masy negramotného alebo málo gramotného dedinského obyvateľstva, ktoré si zachovali národnú reč lepšie ako iné sociálne vrstvy. Aby sa vnesli do ľudových mäs idey a heslá národného obrodenia, národného povedomia, aby sa vstupilo a vychovalo v ľude národné sebavedomie, vodcovia mladej národnej buržoázie museli orientovať svoju politiku na ľud, na masy dedinského obyvateľstva. Orientácia na ľud sa prejavovala takto:

1. Základom formujúceho sa národného spisovného jazyka sa stáva istý krajový dialekt (alebo interdialekt).
2. Na tento dialekt (alebo bežný jazyk) sa potom orientuje fonetická norma, morfológia, syntax, frazeológia a zvlášť lexika vznikajúceho spisovného jazyka.
3. Vo výslovnosti, v morfológii, v syntaxi, vo frazeológii a v slovnej zásobe sa vedie uvedomelý boj proti prvkom toho jazyka, nositelia ktorého predstavujú vážne ohrozenie existencie daného národa. Toto vedie zákonite k uvedomelému a dôslednému purizmu.
4. Existujúca písomná tradícia sa alebo vedome ignoruje, alebo ustupuje do úzadia. Tak napr. súčasná srbčina neprijala temer nič zo spisovného jazyka dvadsiatych rokov minulého storočia.
5. Úplne chýba orientácia na klasický vzor, pretože za jediný skutočný prameň „čistoty jazyka“ sa uznáva hovorená reč „prostého ľudu“.

V oblasti lexiky sa orientácia na miestne dialekty prejavuje obzvlášť jasne. Otvorenie škôl vyvoláva nutnosť utvoriť veľké množstvo abstraktných (i terminologických) slov pre najrôznejšie oblasti vedy. A tu sa príznak „autochtonnosti“ povyšuje na princíp. Pretože však v miestnych dialektoch neexistujú slová ako „ekvator“, „tropik“ alebo „polus“, princíp autochtonnosti sa dosahuje čisto formálne: kalkovaním sa tvoria nové slová, ktoré sa formálne ničím nelisia od skutočne autochtonných slovanských slov (porov. slová *rovnik*, *obratník*, *točňa*). Takéto tvary sa skutočne nazývajú domáci. Máme tu však do činenia s optickým klamom: navonok, svojím morfemickým zložením majú také slová akýsi slovanský ráz. Sú však nepochopiteľné, pretože sú tak nemotivované ako aj príslušné „cudzie“ (grécko-latinské) termíny. Naozaj: prečo slovo *pád* je „pochopiteľnejšie“ ako *casus*, prečo oznamovaci spôsob je lepší termín ako *indikatív*? Všetky takéto a podobné kalky treba vysvetliť a naučiť ich tak isto ako príslušné cudzojazyčné (grécko-latinské) termíny.

V dôsledku historických okolností sa v mnohých slovanských jazykoch povyšuje na princíp požiadavka, aby bol termín opisný (t. j. bezprostredne zrozumiteľný). Pritom zrozumiteľnosť termínu sa priamo stotožňuje s jeho „autochtonou“ morfemickou štruktúrou. Z toho vyplýva uvedomelá a dôsledná formulácia požiadavky, aby boli termíny pokiaľ možno „domáce“, t. j. aby sa skladali z morfém bežného jazyka. Taky vzťah k termínom pozorujeme v češtine, slovenčine, slovinčine, do značnej miery v srbochorvátskej, v ukrajincine; s touto požiadavkou sa stretнемe v poľštine, nemčine, v maďarčine a v celom rade ďalších jazykov. Avšak požiadavka „opisnosti“ termínu, jeho „bezprostrednej zrozumiteľnosti“ zakladá sa na nedorozumení: svoj konkrétny význam nadobúda termín len v kontexte všeobecnej teórie, vo všeobecnom teoretickom (a teda terminologickom) systéme.

5. V Rusku vznikala vedecká terminológia postupne. Prvé diela s vedeckou tematikou boli napísané nie ľudovým, ale knižným slovanským (cirkevnoslovanským) jazykom. Táto tradícia sa udržuje počas celého 18. storočia. Veda bola v rukách veľmi malého počtu vzdelaných ľudí používajúcich knižný jazyk odlišný od bežného jazyka, ktorý vznikol v dôsledku kalkovania z gréčtiny. Práve preto sa v novej vedeckej terminológii, ktorá vznikala v 18. storočí, celkom uvedomele a dôsledne používali nie bežné, hovorové ruské morfemy, ale morfemy knižného slovanského jazyka. Celá tradičná gramatic-

ká terminológia (ktorá sa tvorila čiastočne ešte v 17. storočí) bola vybudovaná podľa gréckeho vzoru zo zásoby knižnoslovanských morfém. Termíny ako *imia suščestvitelnoje*, *predlog*, *predloženie*, *izjavitelnoje* alebo *soslagatelnoje* *naklonenie*, *imenitelnyj padež*, *sopodčinenie* a mnohé iné boli utvorené zo slovnej zásoby knižnoslovanských morfém kalkovaním z gréčtiny. Bolo by mylné domnievať sa, že táto tradícia dnes odumiera. Termín súčasnej štruktúrnej lingvistiky *immediate constituent* sa vyjadruje v ruštine zloženým termínom *neposredstvenno sostavļajuščije*, termín teórie informácie *redundancy* sa vyjadruje terminom *izbytočnost*, pričom morfemy, z ktorých sa tieto termíny skladajú, nie sú bežnými ruskými, ale knižnoslovanskými morfémami.

Ruské termíny sa vyznačujú abstraktnosťou, t. j. oddelením od (nežiadúcich) bežných asociácií. N. S. Trubetskij dokazoval, že termín *Mlečnyj put'* sa líši od takých pomenovaní ako nem. *Milchstrasse* tým, že slová a morfemy v danom spojení nemajú nič spoločné s bežnými slovami (porov. *Moločnaja doroga*), a preto spojenie *Mlečnyj put'* plní svoje terminologicke posланie lepšie ako nem. *Milchstrasse*.

Bolo by bezúčelné polemizovať o tejto otázke. Jazyková tradícia je príliš silná, než aby dovolila kompromis. Zástancovia „priezračnosti“ a „autochtonnosti“ termínov majú tak isto pravdu ako aj zástancovia „abstraktnosti“ termínov; každý sa snaží istým spôsobom zdôvodniť existujúcu tradíciu vo vlastnom rodnom jazyku.

Pokúsime sa nájsť spoločného menovateľa, ktorý umožní zblížiť rozdielne hľadiská.

6. Termíny prevzaté z cudzieho jazyka (napr. *funktor*) alebo kalkované (napr. *čierna skrinka* — *black box*) samy osebe sú nezrozumiteľné. Vyžadujú vysvetlenie a nedajú sa vysvetliť bezprostredne. Možno urobiť ešte jeden krok: v modernej vede väčšinu teoretických termínov jednoducho nemožno objasniť alebo vysvetliť prostriedkami hovorového jazyka. Termíny ako *funktor*, *dištinktívny príznak*, *fonéma*, *gramatika* nemožno jednoducho „vyložiť“. Všetky tieto termíny sú prvkami určitej teórie. Aby sme „pochopili“ daný termín, treba pochopiť celú teóriu a treba poznať miesto, ktoré zaujíma daný termín v rámci tejto teórie. „Význam“ termínu v modernej vede — to je jeho miesto v teórii.

Ak sa jazykoveda chce stať presnou vedou, ak si chce uchovať čestný názov vedy, skôr či neskôr bude sa musieť zmeniť na skutočnú „teóriu“ (v zmysle súčasnej metodológie)

vied). Všeličo sa už urobilo na tejto ceste, ale treba celkom otvorené povedať, že v spomenutom všeobecne metodologickom zmysle jazykoveda je ešte vo svojom „predteoretickom“ štádiu. To samozrejme neznamená, že v jazykovede nebolo a niesť teoretického myslenia. Jazykoveda zhromaždila veľmi veľa faktov, objasnila celý rad čiastočných javov, no nedokázala ešte vytvoriť harmonickú a celistvú teóriu bez vnútorných protikladov.

Práve tým, že neexistuje jednotná a všeobecná lingvistická teória, vysvetluje sa aj neuspokojivý stav jazykovedných terminologických slovníkov. Tieto slovníky nedávajú napr. odpoveď na úplne zákonitú otázku, čo je syntagma. V najlepšom prípade uvádzajú názory vedcov na tento termín.

Ale vedecké termíny svojím charakterom a úplne nezávisle od svojej vonkajšej faktúry nemôžu byť opisnými termínnimi. Ak si termín *neurčitok* treba osvojiť tak ako termín *infinitív*, či nie je lepšie uvedomele a dôsledne uplatňovať v terminologickej politike nie historické národné požiadavky založené na nedorozumení, ale požiadavky internacionalizácie vedeckej dokumentácie, požiadavky rýchlej a spôsahlivej vedeckej informácie? Ak čítame lingvistické práce vo francúzštine, taliančine, španielčine alebo rumunčine, pri minimálnych znalostiach latinčiny alebo jedného zo spomenutých románskych jazykov možno porozumieť obsah danej vedeckej práce. No ak má Rus čítať lingvistickú prácu v češtine alebo srbochorvátčine alebo Bulhar vedeckú prácu v polštine, hned' vzniknú takmer neprekonateľné prekážky spôsobené predovšetkým rozdielnou terminológiou.

Dnes sa nám zdá neodôvodnené a nebezpečné zostávať na stanovisku „národnej“ terminológie. Trvanie na tomto stanovisku iba utvrdzuje rozšírené presvedčenie o „neprekonateľnej“ ľažkosti slovanských jazykov. Vedecká literatúra napísaná v slovanských jazykoch je mimo slovanského sveta málo využitá a najmä pre terminologické ľažkosti je prístupná iba pomerne malému kruhu odborníkov.

Preto sa treba vážne zamyslieť nad opatreniami zabezpečujúcimi maximálnu internacionálizáciu terminológie v jazykovedných prácach. V jazykovednej literatúre bezpochyby treba dať prednosť medzinárodnému pomenovaciemu termínu.

Z ruského originálu A. V. Isačenko, *Termin-opisanije ili termin-nazvanije* preložila Margita Masárová. (Sborník *Slavjanska lingvistična terminologija*, Sofia 1962, 19–25.)

OBECNÉ ZÁSADY TVORBY NÁZVŮ ANORGANICKÝCH SLOUČENIN V ČEŠTINĚ A RUŠTINĚ

Miroslav Mervart

První názvosloví chemických sloučenin bylo vytvořeno francouzským chemikem A. L. Lavoisierem. Podle vzorů francouzského chemického názvosloví byly vypracovány více či méně dokonalé systémy chemického názvosloví ve všech ostatních jazycích.

O české chemické názvosloví v anorganické chemii se zasloužili hlavně Jan Svatopluk Presl,¹ Josef Jungmann, Vojtěch Šafařík,² Alexander Sommer-Batěk³ a Emil Votoček.⁴

Zhruba asi 100 let trvalo, než se základní české chemické názvosloví v anorganické chemii ustálilo v té podobě, jaké je máme dnes. Začal ho reformovat asi kolem roku 1820 J. S. Presl a teprve roku 1918 bylo přijato tzv. názvosloví sjezdové.

Dnes je již téměř zapomenuto, že J. S. Presl použil k vytvoření českých názvů prvků a sloučenin vzor polský a že čerpal ze spisu Jedrzejeho Sňadeckeho „Poczatky chemii dla użycia słuchaczow przy imperatorskim wileńskim uniwersytecie“ z roku 1817. Presl o tom píše:

„Snažil jsem se názvosloví lučebnické vystavěti. Při této práci mi Sňadecki spisem o lučbě, polským jazykem napsaným, svítil,“ a dále: „Proč by Čechové to co jiní Slované nalezli a to co dobré jest, nemohli užívat, nevidím.“

Presl dále dovozuje, že Francouzi mají skoro celé řecké názvosloví, Němci pak „pro neohebnost jazyka svého bud' názvosloví cizí bud' své velmi špatné, bud' zpotvořené z názvů francouzských mají“, a končí takto: „Co od Polanův jsem si vydlužil každý nestraný rozsoudí.“

Typickým znakem české nomenklatury anorganických sloučenin je snaha po vytvoření původního národního názvosloví. Jeden z těch českých chemiků, kteří se velmi zasloužili o české chemické názvosloví, E. Votoček (1872—1950), ho charakterizoval takto:

¹ J. S. Presl, *Lučba čili chemie zkusná*, Praha 1828.

² V. Šafařík, *Základové chemie čili lučby*, Praha 1860.

³ A. Sommer-Batěk, *Návrh k opravě českého názvosloví chemického*, Listy chemické, 1900, 225.

⁴ E. Votoček, *Slovník sloučenin anorganických dle názvosloví sjezdového*, Praha 1919.

„Naše názvosloví sloučenin anorganických jest dnes nejdůslednější chemickou nomenklaturou vůbec, jaké v žádném jiném jazyce není.“

Avšak ani v naší době se vývoj českého chemického názvosloví nezastavil. V první polovině XX. století se projevila naléhavá potřeba tuto nomenklaturu doplnit a zpřesnit. K doplnění českého chemického názvosloví anorganických sloučenin došlo roku 1941, kdy byly schváleny zásady pro tvorbu názvů nevalenčních sloučenin a názvů isopolykyselin a podle návrhu S. Škramovského názvosloví sloučenin koordinačních.⁵ K dalšímu doplnění a hlavně zpřesnění českého chemického názvosloví dochází po schválení názvoslovní komisí pro anorganickou chemii Československé společnosti chemické při ČSAV, vedené od roku 1953 postupně O. Tomíčkem, O. Wichterlem a S. Škramovským. Poslední, nejobsáhlější návrh na úpravu, podaný roku 1960, prošel připomínkovým řízením jako československá norma a byl schválen chemickou sekcí ČSAV i příslušnou komisí SAV. Zástupce SAV M. Zikmund⁶ vypracoval konečné znění návrhu. V tomto schváleném návrhu byly respektovány směrnice a zásady přijaté názvoslovní komisi Mezinárodní unie čisté a užité chemie (IUPAC — International Union of Pure and Applied Chemistry).

Také ruské názvosloví anorganických sloučenin prošlo určitými stadiemi svého vývoje, avšak v době Mendělejevově (1834—1907) byla již ruská nomenklatura anorganických sloučenin ustálena. Termíny, kterých používal Mendělejev např. ve svém hlavním díle „Osnovy chimii“, jsou většinou tytéž, jichž se používá v současné době.⁷

D. I. Mendělejev se také zabýval tvorbou názvů anorganických sloučenin a navrhoval např. sjednocení názvů kysličníků tak, aby v zásadotvorných a kyselinotvorných kysličnících byl stejný systém. Pro sloučeniny zásadotvorného prvku s kyslíkem navrhoval Mendělejev termín okись a pro sloučeniny kyselinotvorného prvku s kyslíkem termín ангидрид.

Mendělejeuvův návrh lze demonstrovat nejlépe na kysličnících mangantu:

⁵ S. Škramovský, *České chemické názvosloví*, v knize H. Remy, *Anorganická chemie II*, Praha 1962, 747.

⁶ M. Zikmund, *Názvoslovie anorganických látok*, Bratislava 1963.

⁷ J. D. Mendělejev, *Sočinenija*, Moskva 1949, t. 13, 280.

MnO	марганцовистая окись	закись марганца
Mn_2O_3	марганцововая окись	окись марганца
MnO_2	перекись марганца	двуокись марганца
MnO_3	марганцовистый ангидрид	трехокись марганца (марганцовистый ангидрид)
Mn_2O_7	марганцововый ангидрид	марганцововый ангидрид

V českém i ruském názvosloví kysličníků, kyselin, zásad a normálních solí převažují terminologická sousloví. Nejbežnější jsou terminologická sousloví dvouslovna (např. *kysličník hlinitý* okisъ алюминия, *kyselina sírová* серная кислота, *dusičnan stříbrný* азотнокислое серебро).

Termínů *kysličník* a *kyselina* se v češtině užívá pro nadřazené, shrnující pojmy (např. *kysličníky dusíku*, *bezkyslíkaté kyseliny*) a jsou také součástí terminologických sousloví (např. *kysličník vápenatý*, *kyselina fosforečná*). U nadřazeného pojmu *zásada* máme však v češtině v terminologickém sousloví termín *hydroxyd* (např. *hydroxyd sodný* je jednosytná zásada). U solí je termín *sůl* pojmem nadřazeným, shrnujícím (např. *dusitanы* jsou soli kyseliny dusité) a není součástí terminologického sousloví (např. sodná sůl kyseliny dusité se nazývá *dusitan sodný*).

V ruštině máme nadřazené pojmy okiseli, kyslotu, основание, соль. Pouze termín kyslotu je v ruštině i součástí terminologického sousloví (např. фосфорная кислота). U kysličníků máme nadřazený pojem okiseli a pro každý určitý kysličník zvláštní, rozlišující termín (např. пять окислов азота называются: закись, окись, азотистый ангидрид, двуокись, азотный ангидрид).

Zásada (основание) je stejně jako v češtině, tak i v ruštině nadřazeným pojmem a pro pojmenování určité zásady používá ruština buď dvouslovného nebo tříslovného terminologického sousloví (např. гидроокись натрия или гидрат окиси натрия). Termínu соль se v ruštině používá také jako nadřazeného pojmu (např. нариевая соль азотистой кислоты называется азотистокислым натрием), avšak dříve bylo slovo соль součástí terminologického sousloví a místo азотистокислý натрий se často používalo terminologického sousloví азотистонатриевая соль.

Sousloví, tzv. typ jmenný, se v češtině skládá ze substantiva a adjektiva, při čemž pořadí složek u kysličníků, zásad a solí je opačné než ve vzoreci (tak např. Al_2O_3 je česky *kysličník hlinitý*, nikdy ne *hlinitý kysličník* nebo *kyslík hliníkový* apod., KOH je *hydroxyd draselný*, nikoli *draselný hydroxyd* nebo *draslík hydro-*

xydový apod., NaCl je *chlorid sodný*, nikoli sodný chlorid nebo sodík chlorový).

V ruském názvosloví anorganických sloučenin také převažuje terminologické sousloví dvouslovné, skládající se ze substantiva a adjektiva (např. серная кислота, йодистый калий), ale na rozdíl od češtiny ruština v mnohem větší míře používá i jiných typů terminologických sousloví. Tak např. v ruštině máme u většiny kysličníků terminologické sousloví ze dvou substantiv (např. окись алюминия, двуокись серы). U hydroxydů pak máme v ruštině terminologické sousloví ze tří substantiv, zatímco v češtině je to opět sousloví ze substantiva a adjektiva (např. *hydroxyd železnatý* гидрат закиси железа). Sousloví ze tří substantiv se v ruštině vyskytne ještě např. u podvojných kysličníků, tak např. *kysličník železnato-železitý* je rusky закись-окись железа. Součadnost těchto pojmu je graficky znázorněna spojovníkem (-).

V češtině se terminologického sousloví ze dvou substantiv používá např. u tzv. nevalenčních sloučenin, u sloučenin radikálů s příponou -yl, u některých komplexních sloučenin a u sloučenin H_2O_2 a F_2O (např. *fosfid železa*, *pentakarbonyl železa*, *chloristan oxonia*, *peroxid vodíku*, *fluorid kyslíku*). Ve všech případech máme pozitivní složku v genitivu singuláru.

Jak v českém, tak i v ruském názvosloví anorganických sloučenin se setkáváme ještě s jednoslovnými termíny, vesměs slučovacími složeninami. Podrobněji o těchto slučovacích složeninách by bylo třeba pojednat v souvislosti s názvy bezkyslíkatých kyselin. V ruštině jsou tyto názvy méně časté než v češtině. Tak např. pro sloučeninu H_2S máme v češtině pojmenování *sirovodík*, resp. *kyselina sirovodíková*, zatím co v ruštině kromě *сероводород*, resp. *сероводородная кислота* máme ještě dvouslovné terminologické sousloví *сернистый водород*. Jednoslovná slučovací složenina typu *сероводород* je v ruštině vzácná. Sloučeninu HCl , která má v češtině pojmenování *chlorovodík*, resp. *kyselina chlorovodíková*, můžeme v ruštině pojmenovat jen dvouslovným terminologickým souslovím *хлористый водород*, resp. *хлористоводородная кислота*.

U solí anorganických kyselin se v ruštině setkáváme s tříslovnými (dvě adjektiva a jedno substantivum nebo jedno adjektivum a dvě substantiva) a dokonce se čtyřslovnými (tři adjektiva a jedno substantivum) terminologickými souslovími, zatímco v češtině je tříslovné terminologické sousloví vzácné. Tak např. sloučenina $Hg(NO_3)_2$ je česky *dusičnan rtuťnatý* a rusky азотнокислая окись ртути a sloučenina KH_2PO_4 je česky *dihydrofosforečnan draselný* (dříve *kyselý* nebo *primární*

fosforečnan draselny) a rusky kislyj foscfordnokislyj kalijskij odnozameščennyj (také prvichnyj foscfordnokislyj kalijskij).

U kyselin je v češtině v pojmenování na prvním místě zdůrazněna kyselá složka (H), na druhém místě zbytek kyseliny (např. SO₄), tedy *kyselina sírová* nikoli sírová kyselina. Tento inverzní slovosled petrifikuje celé sousloví a řadí ho do systému názvosloví. Mluvíme zde o tzv. shodném postpozitivním přívlastku na rozdíl od prepozitivního přívlastku, kterého čeština používá pro petrifikaci ustáleného spojení (např. *bezkyslíkatá kyselina* nikoli kyselina bezkyslíkatá).

Ruština má u kyselin přívlastek prepozitivní, tedy серная kyslota nikoli kyslota серная a také бескислородная kyslota nikoli kyslota бескислородная.

Pokud tedy ruština užívá sousloví jmenného typu adjektivum + substantivum (např. u solí a kyselin), neužívá při specifikaci inverzního slovosledu, nýbrž jen slovosledu běžného.

Substantivum u kysličníků a solí bezkyslíkatých kyselin, tedy u skládajících se ze dvou prvků, je v češtině vždy mužského rodu a má příponu -ík (*kysličník*, *sirník*) u slov slovanského původu a příponu -id (*bromíd*, *kyanid*) u slov cizího původu. Adjektivum (např. *dusičitý*, *antimonitý*) má charakteristickou příponu podle kladného formálního mocenství prvku v dané sloučenině. Oba slovní druhy, substantivum i adjektivum, jsou v češtině v rodě mužském.

Název potrojně sloučeniny, tj. sloučeniny ze tří prvků (např. solí kyslíkatých kyselin: dusičnanů, síranů, uhličitanů atd.) se v češtině skládá většinou ze substantiva s příponou -an, ať je název pravky jakéhokoliv původu (*síran*, *boritan*), a z adjektiva, které má charakteristickou příponu (-ný, -natý, -ity...) podle formálního mocenství prvku (např. *chloraň sodný*, *uhličitan vápenatý*).

V ruštině je nomenklatura založena na zcela odlišném principu. Tak např. pro pojem sloučeniny kyslíku s prvkem, tj. kysličník máme v češtině jen jeden termín, kdežto ruština, jak již bylo uvedeno, má pojem nadřazený (okisel) a pak termíny popisné (např. двуokis).

Obecného pojmu okisel používá ruština jednak jako nadřazeneho často v množném čísle (např. okisly azota — kysličníky dusíku), nebo jestliže chybí třeba přesná specifikace, o jaký kysličník jde v případě, že je této kysličníků více (např. okisel železa) nebo nakonec, chce-li se zdůraznit, že jde právě o určitý kysličník, např. okisel dvuvalentního železa, který se však samozřejmě dá jednodušeji nazvat zakisej železa. Pojmenování

окисел трехвалентного железа lze ovšem snadno nahradit termínem okisyl železa.

Ruština má u některých kysličníků, jak již bylo uvedeno, druhé slovo sousloví vyjádřeno opět substantivem v genitivu singuláru (двуокись азота). U solí je to však jiné. Místo českého substantiva *sírník* má ruština adjektivum сернистый a místo českého adjektiva, např. *antimonitý*, má ruština substantivum v nominativu singuláru, v našem případě сурьма (tedy сернистая сурьма).

Toto jsou obecné zásady tvorby názvů anorganických sloučenin v češtině a ruštině.

V chemii samozřejmě existují i mnohem složitější látky, např. komplexní sloučeniny ze čtyř, pěti i více prvků. Těmito látkami a jejich pojmenováním se zde nezábývám proto, že u těchto sloučenin bylo dosaženo poměrně velké unifikace v názvech.

Tak např. *kyselina hexafluorokřemičitá* je rusky гексафлорокремний(4)-кислота, *kyselina tetrarhodanokademnatá* je rusky тетрагидрокадмий(2)-кислота, *tetrakyanomednan draselný* je rusky тетрациано-медь(1)-кислый калий apod.

POZNÁMKY K TERMINOLÓGII TEÓRIE GRAFOV

Ján Horecký

Teória grafov patrí k pomerne mladým matematickým disciplínam, jej základy sú staré okolo pol storočia. No dnes sa hojne aplikuje aj na riešenie veľmi praktických problémov v ekonomike, ba aj v iných vedných odboroch (medziiným aj v jazykovede) a to má za následok i rozvoj jej terminológie.

Treba hned' na začiatku povedať, že pomerne krátke obdobie rozvíjania teórie grafov sa na jej terminológii prejavuje predovšetkým tým, že ako termíny sa neobjavujú slová zo staršieho obdobia národných jazykov, ale iba nové, v súčasnosti živé slová. A vo vzťahu českej a slovenskej terminológie sa to prejavuje tým, že v obidvoch našich jazykoch sa tu ako termíny používajú rovnaké slová. Preto je možné uvažovať o termínoch používaných v teórii grafov v slovenskej podobe, hoci vlastne vychádzame z terminológie používanej v prehľadnej českej súbornej práci J. Sedláčka Kombinatorika v teórii a praxi. Úvod do teorie grafů (ČSAV, Praha 1964).

Pre pomenovanie základných pojmov teórie grafov je cha-

rakteristické, že sa netvoria nové slová, ale používajú sa slova z bežnej slovnej zásoby, prípadne aj z odbornej terminológie, ale spravidla v prenesenom význame.

Už sám základný termín *graf* sa nepoužíva v bežnom význame, ktorý sa vo výkladových slovníkoch vymedzuje ako „názorné zachytenie, zaznačenie priebehu javu alebo procesu pomocou krivky“ (Slovník slov. jazyka I), ale od vizuálneho chápania sa prechádza k chápaniu abstraktnému. V uvedenej Sedláčkovej práci sa *graf* definuje ako usporiadaná dvojica $[U, H]$ čiže množina bodov a úsečiek, ktorými sú body spojené. Tejto dvojici sa hovorí *graf* preto, že sa „dobre dá znázorniť obrázkom v rovine alebo priestore“ (Sedláček 24). Táto vlastnosť je teda vlastne motívom pre to, že sa pre pomenovanie opísanej dvojice používa slovo *graf*.

Aj pomenovania ďalších základných pojmov majú obrazný charakter: body sa nazývajú *uzly*, ich spojnice sú *hrany*, sled hrán a uzlov, v ktorom sa každý uzol vyskytuje najviac raz, menuje sa celkom prozaicky *cesta*. Opora pre tento názov je zase grafické znázornenie. S názvom *cesta* úzko súvisí aj názov *most*: je to hrana, ktorá nepatrí do žiadnej kružnice grafu a pri grafickom znázornení vyzerá skutočne ako most medzi dvoma brehmi rieky. O grafické znázornenie sa opiera aj názov *slučka* (čes. *smyčka*) pre hranu, ktorá sa vracia do toho istého uzla, z ktorého vychádza.

Veľmi obrazný charakter majú názvy pre rozličné druhy grafov: napr. *strom* (graf, v ktorom nie je nijakej kružnice), *hviezda*, *had* (druh stromu).

Osobitne však treba uviesť prípady, v ktorých sa pre pomenovanie niektorého pojmu teórie grafov používa nie slovo z bežnej slovnej zásoby (*uzol*, *strom* a pod.), ale matematický termín, pravda, tiež v prenesenom, resp. posunutom význame. Najnápadnejší je z tohto hľadiska termín *kružnica*. V teórii grafov vôbec nejde o množinu bodov v rovine rovnako vzdialenných od stredu, ale jednoducho o útvar, ktorý možno nakresliť tak, že sled hrán sa vracia do toho uzla, z ktorého vychádza, pričom obrysy tohto obrazca môžu byť úplne hranaté. Ak má kružnica tri hrany, nazýva sa *trojuholníkom*, ak má štyri hrany, ide o *štvoruholník*. Pritom tieto dva názvy sa tesnejšie primykajú ku geometrickému chápaniu, ale predsa len sú v rozpore s bežným chápáním kružnice. Veľmi obrazné je aj pomenovanie *dĺžka kružnice*, ak ide o počet uzlov, z ktorých pozostáva kružnica.

Istá obraznosť je aj v prevzatých, resp. medzinárodných slo-

váč. Napr. *artikulácia* je uzol spájajúci dva podgrafy, *cyklus* je vlastne druh kružnice, v ktorej z každého uzla jedna hrana vychádza a do každého uzla jedna hrana vchádza.

V prílastkoch združených pomenovaní pochopiteľne je menej príležitostí na využívanie obrazných motivácií. Možno uviesť napr. prídavné mená *prázdny* (v názve *prázdny graf*), *otvorený*, *uzavretý* (*otvorený tah*, *uzavretý tah*), do istej miery sem patri aj *párny graf* (ktorý má chromatické číslo 2). Inak sú tu bežné aj vzťahové prídavné mená v názvoch ako *uzlová báza*, *hranový rez*, *rovinný graf*. V takýchto názvoch sa čiastočne stráca obrazný charakter, lebo prídavné mená nie sú odvodené posuňtom významu od prídavných mien bežnej slovej zásoby, ale už od terminologizovaných metafor typu *uzol*, *hrana*. Je zaujímavé, že od najvýraznejšie obrazných názvov, ako sú *strom*, *had*, *kružnica*, sa prídavné mená v združených pomenovaniach netvoria.

Pojmy, ktoré sú charakterizované výsledkom nejakej činnosti (čo sa prejavuje v názve prílastkom v podobe príčastia alebo iným deverbatívnym prídavným menom), môžu mať ešte ďalší znak, ktorým sa vyjadruje druh alebo smer tejto činnosti. Tento ďalší znak sa vyjadruje príslovkou. K tomuto typu patria napr. názvy *čiastočne orientovaný graf*, *dobre orientovaný graf*, *homeomorfne ireducibilný graf*. Vzťah k iným pojmom vlastnej teórie sa vyjadruje v názvoch ako *uzlove ohodnotený graf*, *hranove ohodnotený graf*. Osobitný je tu typ *k-chromatický graf*.

Bežné sú v terminológii grafov aj názvy s nezhodným prílastkom, napr. *podgraf grafu*, *stupeň uzla*, *dĺžka sledu*, *grupa automorfizmov*, ba aj s nezhodným prílastkom rozvítnym ďalším prvkom, napr. *sled nulovej dĺžky*, *graf nekonečného stupňa*, *uzlová báza druhého druhu*.

Osobné mená sa ako motivačný prvok používajú iba v niekoľkých názvoch: *Husimiho strom*, *Grundyho funkcia*; *hamiltonovská čiara*, *eulerovské grafy*.

Osobitne treba spomenúť názvy charakterizované snahou o čo najpresnejšie vyjadrenie všetkých znakov a v jazykovej podobe prílišnou opisnosťou. Ide o názvy ako *sled medzi uzlami* x_0 a x_n , *zloženie sledov* S_1 a S_2 , *izomorfizmus medzi grafmi* G_1 a G_2 , *uzlový stupeň súvislosti grafu* G , *hranový stupeň súvislosti medzi uzlami* x a y , *automorfizmus zložený z automorfizmov* F_i a F_j , *uzlová retaz grafu* G medzi uzlami x a y .

Zdá sa, akoby tu chýbali nejaké metaforicky motivované názvy, a preto sa uvádzajú temer úplná definícia pojmu namiesto

zstručného názvu. V porovnaní s metaforickými názvami typu *cesta*, *kružnica* je to práve protichodná tendencia a tak možno terminológiu grafov charakterizovať práve týmto dvoma znakmi: na jednej strane snaha o stručné obrazné názvy, na druhej strane názvy v podobe definícii, v ktorých sa však využívajú základné metaforické názvy.

Táto charakteristika sa týka predovšetkým českej a slovenskej terminológie teórie grafov, ale zdá sa, že ju možno aplikovať aj na terminológiu teórie grafov v iných jazykoch. I keď sa totiž pre metaforické pomenovanie používajú azda iné slová (napr. *vrchol* namiesto *uzol*, *rebro* alebo *rameno* namiesto *hrana*, *bod* namiesto *uzol*), celkový ráz je vo všetkých jazykoch rovnaký.

K MOŽNOSTIAM KOORDINÁCIE ODEVNÍCKEHO NÁZVOSLOVIA

Ivan Masár

I keď odevníctvo nie je na Slovensku nijakým novým odborom, o sústavnejšej starostlivosti o odborné názvoslovie tohto odvetvia ľahkého priemyslu možno hovoriť až v ostatnom čase. Približne rovnaká situácia je i v Čechách, kde sa vo všeobecnosti pocituje zaostávanie výrazových prostriedkov za nebývalým rozvojom technických prostriedkov.¹ Jestvuje sice slovenská odborná literatúra o výrobe materiálov pre priemyselné odevníctvo,² ale o priemyselnom odevníckom názvosloví môžeme hovoriť len odnedávna, keď sa publikovali základné odborné práce aj o tomto odvetví.³ Autori týchto prác si uvedomili potrebu premeny niekdajšieho krajinárskeho názvoslovia na

¹ Pozri L. Gamba, *K problematice oděvního názvosloví*, ČSTČ 1, 1962, 115.

² V článku V. Uhlára, *K niektorým otázkam slovenskej textilnej terminológie*, ČSTČ 1, 1962, 42–55, najmä v poznámkach pod čiarou uvádzá sa súpis takejto literatúry.

³ J. Jurga – P. Hamžík – Š. Galusek, *Odevnícke názvoslovie a základy odevníctva*, Bratislava 1961; *Odevnícke názvoslovie*, Bratislava 1963.

priemyselné názvoslovie,⁴ ale predovšetkým pokladali za potrebné spresniť niektoré pojmy alebo vymedziť nové potrebné pojmy, systematicky ich usporiadať a adekvátnie pomenovať. Z hľadiska ustaľovania slovenského odevníckeho názvoslovia ide nepochybne o práce veľmi závažné, ktoré navyše umožňujú sledovať vývoj odevníckeho názvoslovia za posledné tri-štyri roky. Okrem toho však — a to je pre náš ciel rozhodujúce — tvoria bázu, na ktorej možno konfrontovať české a slovenské odevnícke názvoslovie.⁵

Pri základnom delení odevov zhodnosť našich odevníckych terminológií reprezentujú termíny slov, *odev* — čes. *oděv*, *mužský odev* — *mužský oděv* atď. Ďalší klasifikačný rad však už vykazuje isté rozdiely: *dievocké odevy* — *oděvy pro dospívající dívky*, *dievčenské odevy* — *dívčí oděvy*, *detské odevy pre dievčatá* — *dětské oděvy pro dívky*. V slovenských termínoch sa používa ako diferencujúci prvok zhodný prílastok, v češtine zasa prevažujú nekongruenčné pomenovania. Zriedkavejšie sú prípady nekongruenčných pomenovaní v obidvoch jazykoch. Proti čes. *kojenecké oděvy pro chlapce* máme slov. *dojčenské odevy pre chlapcov*, a nie očakávaný termín *dojčenské chlapčenské odevy*, čo by vyhovovalo celkovému zámeru tvoriť termíny so zhodným prílastkom. Nepovažujeme však za potrebné termíny *dojčenské odevy pre chlapcov*, *dojčenské odevy pre dievčatá*, lebo tieto odevy sa líšia len farbou, inak sú rovnaké. Dostačujúci by bol termín *dojčenské odevy*. Pri pomenovaniach odevov pre deti a mládež spôsobuje diferenciu to, že slovenským slovám *dievka*, *dievča* zodpovedá len čes.

⁴ Porovnaj k tomu recenziu Odevníckeho názvoslovia a základov odevníctva od K. Sochora, ČSTČ 1, 1962, 375.

⁵ České termíny sme si overovali jednak v publikácii Oděvní slovník, Praha 1963, jednak v citovanej publikácii Odevnícke názvoslovie, kde sa okrem slovenských názvov uvádzajú aj niektoré české. Paralelné české termíny nie sú pri všetkých slovenských názvoch preto, lebo české názvoslovie sa reviduje a ustaľuje nanovo. S minimálnou odchýlkou však platí, že české termíny v príručke Oděvní slovník a v Odevníckom názvosloví sa zhodujú. Pretože Oděvní slovník je rozsahom menší než slovenské názvoslovné práce, ako aj preto, že Odevnícke názvoslovie neuvádzza všetky české termíny, nemohli sme porovnať obidve názvoslovia úplne detailne. Ale aj ten materiál, ktorý sme konfrontovali, možno pokladať za spoľahlivé východisko jednak pre charakteristiku obidvoch názvosloví, jednak pre naznačenie koordinačných možností.

dívka a rovnako slov. adjektívu *dievocký*, *dievčenský* len čes. adjektívum *dívčí*.⁶ V ďalších termínoch vznikol rozdiel použitím rozdielnych lexikálnych prostriedkov našich jazykov (*junácke odevy* — *jinošské oděvy*, *jesenný odev* — *podzimní oděv* a i.). Základné delenie odevov je v českom i slovenskom názvosloví rovnaké, len miestami sa v slovenskom názvosloví prejavuje snaha o jemnejšiu diferenciáciu a klasifikáciu. Zavádzá sa napríklad termin *sportovací odev*, ktorý nie je uvedený ani v publikácii *Oděvní slovník* a ani v *Odevníckom názvosloví* sa nenachádza pri ňom príslušná česká paralela. Termínom *sportovací odev* pomenúva sa odev, ktorý „je zhotovený pre vykonávanie určitého druhu športu“, na rozdiel od termínu *sportový odev*, definovaného ako „vychádzkový odev, ktorý strihom, ozdobným štepovalaním a často aj materiálom dosiahne taký vzhľad a voľnosť, že je vhodný aj pre niektoré jednoduché športové príležitosti“. Mohlo by sa sice uvažovať aj o termíne *odev pre šport*, ale účelovosť tohto odevu sa rovnako postihuje aj terminom *sportovací odev*. V takýchto prípadoch je kongruenčný termin odôvodnený celkovým systémom (v oddiele Základné všeobecné delenie odevov sú len jednoslovné termíny a dvojslovné termíny so zhodným prívlastkom: *odev*, *oblečenie* ap.; *spodný odev*, *vrchný odev*, *zvrchný odev*, *jarný odev*, *letný odev* atď.). Zaujímavý je rozdiel v termínoch slov. *uniforma* — čes. *stejnokroj*. Keďže sa v češtine štýlisticky nijak neobmedzuje slovo *uniforma* (práve tak ako v slovenčine slovo *rovnošata*), ukazuje sa výhodnejšie mať v obidvoch jazykoch len bežný termin *uniforma*, prípadne aspoň nestavať proti cudziemu zdomácnenému slovu v jednom jazyku domáce slovo iného jazyka. Z koordináčného aspektu je tu výhodnejšie pomenovanie *uniforma* než domáce slová znamenajúce opäť lexikálnu diferenciáciu (slov. *rovnošata* — čes. *stejnokroj*). Pre takéto riešenie vidíme oporu aj v tom, že jestvuje adj. *uniformovaný* a niektoré ustálené spojenia ako *uniformovaná jednotka* a i.

Podnety k úvahе o dôslednejšej koordinácii poskytujú aj významove nepriezračné termíny. V sústave pomenovaní s triediacim kritériom strih odevu ustáli sa v slovenskom názvosloví termin *dotykový odev*. Ide sice o systémový, ale významove nepriezračný termin. Rozumie sa ním odev, ktorého pred-

⁶ *Slovník spisovného jazyka českého I*, Praha 1960, 327 hodnotí adj. *dívčenský*, *děvčenský* ako nárečové.

né okraje sa po zapnutí dotýkajú. Motivácia dotykom nevyhovuje z významového hľadiska. Nie je tu dostatočne zreteľná súvislosť medzi významom adj. *dotykový* a činnosťou (zapínaním), ktorej výsledkom je dotyk. Ostatne termín *dotykový odev* sa prijal s výhradami.⁷ Tento prípad neuvádzame ako jednotlivosť, ale ako reprezentanta takého typu rozdielov, pri ktorých bude potrebné pred koordináciou znova zvážiť vhodnosť a primeranosť nového pomenovania.

Pomerne pestrý obraz poskytuje názvoslovie druhov odevov. Vhodne sa tu využívajú na rozlíšenie jemnejších významových odienkov prípony *-ovitý, -ový*. Pre slovenčinu sa už ustálili termíny ako *sukňovitý odev* (t. j. odev, ktorý jediným obalom zakrýva panvu a obidve končatiny), *nohavicovitý odev* (odev pre panvu a dolné končatiny, ktorý sa od rozkroku rozdvojuje), *trupový odev* (odev na obliekanie trupu) ap. Podobne by sa mohli motivovať aj české názvy. Za celkom neodôvodnenú považujeme v tomto okruhu diferenciu v termínoch *náprsníková zásterá — zásterá s náprsníkem* a pomerne kuriózny rozdiel *sukňovité nohavice — kalhotová sukňe*. Podľa definície termín *kalhotová sukňe* označuje „ženské krátke alebo trojštvrťové športovacie nohavice. Obidve nohavice sú veľmi volné, takže sa podobajú sukni“. Máme tu teda do činenia s pomenovaniami nohavíc, a nie s pomenovaniami sukní. Český termín je nevyhovujúci, nesystémový. Sústava pomenovaní rôznych plášťov je v českom názvosloví bohatšia a v jednotlivých prípadoch sú termíny slovotvorne zreteľnejšie a významovo priezračnejšie. Kritériom delenia plášťov sú ročné obdobia, a tak sa v českom názvosloví ustalujú pomenovania *jarní plášť, letní plášť, podzimní plášť, zimní plášť*. V slovenčine sa tu vystačilo s jednoslovnými pomenovaniami *jarník, zimník*. Námet na úvahu dáva aj dvojica termínov slov. *dažďový plášť* — čes. *plášť do deště*, z ktorej český termín je logičejší, kým slovenský násilne systémový. V hovorovej reči je však bežný aj typ *dažďový kabát*.⁸ Rozhodne však treba uprednostniť významove priezračný nekongruenčný termín.

Mnohé zhodné termíny zo základov šitia (*steh — steh, šev* v češtine i slovenčine) sú predpokladom, že sa na zvláštne

⁷ Pozri v Sochorovej recenzii Odevníckeho názvoslovia a základov odevníctva, ČSTČ 1, 1962, 376.

⁸ V Slovníku slovenského jazyka I, 237 adj. *dažďový* exemplifikuje sa hovorovým dokladom *dažďový kabát = kabát do dažďa*.

tažkosti nenanazí ani pri ustaľovaní českých termínov k slov. *lince stehu*, *rub stehu*, *vsun*, *výsun*, *vpich*, *ručný retiazkový steh*, *poloretiazkový steh* ap. Slovenské pomenovania stehov sú diferencovanejšie, v jednotlivých prípadoch však diferenciácia viedla až k pleonastickým názvom. Taký je termín *stehovací steh*. Ak ho posudzujeme z neodborného hľadiska, dôjdeme k záveru, že sa vystačí s termínom *pomocný steh* (aj v čes. len *pomocný steh*). S osobitnými problémami bude potrebné vyrovnáť sa v nápadne rozdielnej dvojici slov. *štep* — čes. *řadka stehů*. Výhody jednoslovného terminu *štep* prejavia sa pri ustaľovaní českých paralel k slovenským názvom *štep odevu*, *rázporkový štep nohavíc*, ale najmä k názvom *viacštěpový šev*, *vnútroštěpový šev*, *jednoštěpový šev*. Treba zvážiť, či by sa aj v českom odevníckom názvosloví nemohol normalizovať termín *štep*, i keď sa toto slovo štýlisticky obmedzuje.⁹ Možnosť lepšej koordinácie ukazuje sa v takých prípadoch, ako sú čes. *hr̄betový šev* — slov. *chr̄bátovaný (!) šev*, *jeánoduchý hr̄betový šev* — *jednochr̄bátovaný (!) šev*. Slovenské pomenovania majú príliš umelé diferencujúce prvky „vypožičané“ z particípia nejestvujúceho slovesa „chr̄bátať“. Potreba podoby „chr̄bátovaný“ nevyplýva nijako jednoznačne ani z definície termínu *chr̄bátovaný šev*. (Ide o šev, v ktorom sú vnútorným šteptom spojené chr̄bty prehnutých švíkových záložiek.)

Z povahy odevníctva vyplýva, že sa pre pomenovania rozmanitých činností hojne využívajú slovesá. Okrem značnej zhody medzi českými a slovenskými slovesami sme zistili, že niektoré slovesá bežnej slovnej zásoby použili sa v niekoľkých terminologických významoch. Sloveso *prešiť* má v odevníckej terminológii význam „prerobiť oblek“, ale znamená aj „vytvoriť nešvíkový šev cez odevný materiál“. Čeština je tu v zrejmej výhode, lebo proti prvému významu slovesa *prešiť* je v odevníctve sloveso *přešít* a proti druhému významu sloveso *prošíť*. Iný rozdiel vznikol ustálením slovenského slovesa *cikcakovať*, ktorým sa pomenúva zhotovovanie kľukatého viazaného stehu. Je zaujímavé, že normativne slovníky¹⁰ rovnako hodnotia príslovku *cikcak*, z ktorej sa produktívnym spôsobom utvorilo v slovenčine sloveso *cikcakovať* ako terminologické

⁹ Příruční slovník jazyka českého V, 1166 označuje slovo *štep* ako ob. a variant *step* ako kniž.

¹⁰ Slovník slovenského jazyka aj Slovník spisovného jazyka českého hodnotia príslovku *cikcak* ako hovorovú.

sloveso. Kým však v slovenskom názvosloví štylistické hodnotenie *hovor*, nebolo prekážkou pre normalizovanie tohto termínu, pri ustaľovaní českého odevníckeho názvoslovia sa k nemu zaujalo rezervovanejšie stanovisko.¹¹ Zo slovotvorného hľadiska je iste prekvapujúce sloveso *uzasiť* (*uzasiť*) s významom „upevniť štep znásobením stehov na začiatku alebo na konci šitia“. Bohatá škála slovies využíva sa na pomenovania pomocných prác pri výrobe odevov. V tejto oblasti však je medzi českými a slovenskými názvami zhoda.

Tendenciou k systémovosti možno si vysvetliť rozdiely aj pri niektorých názvoch súčiastok odevov. Slovenské termíny sú tvorené jednotne (dvojslovné termíny s adjektívnym prívlastkom), v českom názvosloví je situácia trocha iná. Proti slovenskému termínu *pazušný podklad* je čes. *potítko*, ale paralelný český názov pre slov. *chrbtový podklad* je už *zádový podklad*. Termín *pazušný podklad* je v porovnaní s termínom *potítko* širší a neimplikuje predstavu nástroja alebo prostriedku deja ako české substantíva na *-tko*.

Pri koordinácii odevníckeho názvoslovia nemožno opomenúť ani rozdiely v terminoch základných a kontrolných rozmerov (slov. *polobvod hrude* — čes. *půlobvod hrudníku*, *polobvod nadprsia/podprsia* — *půlobvod nad prsy/pod prsy*, *obvod podkolenia* — *obvod pod kolenem*). Treba zvážiť potrebu slovenských novotvarov *nadprsie*, *podprsie*. Rovnakú pozornosť si zasluhujú aj nezhody v terminoch strihových rozmerov a mier. V prípadoch ako slov. *bočná dĺžka dolnej končatiny* — čes. *boční délka pro kalhoty*, *predná výška pásu* — *boční délka pro sukni* ukazuje sa potreba objasniť napred pojmy a až potom pristúpiť ku koordinácii. Podobne treba postupovať aj pri terminoch typu slov. *nadnožná priamka* — čes. *nadkotníková prímka*.

Zvláštnym príkladom na rozdiely medzi slovenským a českým odevníckym názvoslovím sú pomenovania spôsobov spracovania materiálu. Hoci ide o termíny utvorené od slovesa s rovnakým základom *strih-* (*střih-*), značné rozdiely sú v predponách ďalších deverbatív a tiež v tom, že jednému českému termínu

¹¹ Oděvní slovník takéto sloveso vôbec neuvádzá a slovo *cik-cak* po-kladá za nesprávne (s. 75). Namiesto neho normuje termín *klikatý vázaný steh*. Príslušný český ekvivalent nie je pri hesle *cikcakovať* ani v Odevníckom názvosloví (s. 110). Autori Slovenského odevníckeho názvoslovia pokladali zrejme adverbialny základ tohto slovesa za výhodný, pretože ho použili aj v ďalších terminoch (*cikcakárka*, *cikcakovačka*, *cikcakový steh*).

zodpovedajú dva slovenské. Proti čes. *nástríh* normoval sa v slovenčine termín *nástrih* i *zástrih*, pre čes. *zástríh* ustálili sa *priestrih* a pre čes. *prústříh* zasa slov. *strih*. Definície týchto termínov ukazujú, že slovenské názvy sú výstižnejšie a s podrobnejším klasifikovaním možno len súhlasit.

Samozrejme aj v odevníckom názvosloví sú diferencie vyplývajúce z rozdielov v jadre slovnej zásoby našich národných jazykov. Prejavuje sa to v takých termínoch ako slov. *vrecko* — čes. *kapsa*, *nohavice* — *kalhoty*, *poduška* — *polštář*, *golier* — *límec*, *náplecník* — *nárameník*, *blúzka* — *halenka* (čes. *blúza* je „druh pracovních nebo stejnokrojových kabátů s lehčím vypracováním“), *bielizeň* — *prádlo*, *bielizniar* — *prádlář*, *oplecnice* — šle atď. Rozdielne sú potom aj viacslovné termíny, v ktorých sa použili tieto slová.

Kedže súčasnú názvoslovnú prácu u nás charakterizuje okrem iného aj koordinácia českých a slovenských termínov, zámerne sme poukázali len na rozdiely v obidvoch odevníckych názvosloviah, aby sme naznačili, kde sú možnosti ďalšieho zблиžovania. (To však neznamená, že obidve terminológie nemajú aj veľa spoločných črt. Naopak. Zhôd je nepomerne viac než rozdielov.)

Konfrontácia materiálu ukazuje, že zdroj rozdielov nie je len v odlišných lexikálnych jednotkách našich jazykov, ale že hlavný prameň je v pomenovacích postupoch. V slovenskom odevníckom názvosloví sa vo väčšej miere ako v českom používajú pre tie isté pojmy kongruenčné pomenovania, v češtine nekongruenčné (*náprsná zásterá* — *zástěra s náprsníkem*, *dievocké odevy* — *oděvy pro dospívající dívky*, *dažďový plášť* — *plášt' do deště*). Pre isté okruhy termínov je v slovenskom odevníckom názvosloví príznačná univerbizácia, kým v češtine sa pre tie isté pojmy ustálili dvojslovné pomenovania. Okrem prípadov typu *jarní plášt'* veľa dokladov možno uviesť z názvoslovia odevníckych strojov, v ktorom sa zásadne proti jednoslovnému slovenskému termínu ustáluje dvojslovný česquí termín: *podrážačka* — *podrážecí stroj*, *stužovačka* — *stužovací stroj*, *uzávierkovačka* — *uzávěrkovací stroj*, *dierkovačka* — *dírkovací stroj*, *gombíkovačka* — *knoflíkovací stroj*, *zapošívacia* — *zapošívací stroj* atď. Ďalšie rozdiely vyplývajú z toho, že sa v jednom alebo v druhom názvosloví detailnejšie prepracovala sústava pojmov. (V slovenskom názvosloví ide napríklad o pomenovania štepov, v českom o pomenovania plášťov.) A napokon pre slovenské názvoslovie je charakteristická dô-

slednejšia systémovosť, i keď sa v istých prípadoch azda trocha preexponovala (*športovací odev, dažďový plášt*).

Pri koordinácii treba bráť do úvahy okrem uvedených okolností najmä prednosť jedného i druhého názvoslovia. Koordináčnu prácu v každom prípade uľahčí fakt, že jedno z našich názvosloví sa už ustálilo a normovalo v celom rozsahu v knihe Odevnícke názvoslovie.

PŘÍSPĚVEK KE KOORDINACI SLOVENSKÉ, ČESKÉ A SVĚTOVÉ TERMINOLOGIE ROSTLINNÝCH VIRÓZ¹

Rostislav Kocourek

Jedním z rysů pozoruhodné publikace Vítá Bojňanského a s polupracovníků je soustavná pozornost věnovaná terminologii. Právě k tomuto rysu je zaměřen nás článek.

Speciální část knihy obsahuje výklad o více než pěti stech virových chorobách rostlin pěstovaných nebo rostoucích na území ČSSR. Za slovenským termínem se vždy uvádějí jinonárodní ekvivalenty: český, ruský, anglický i německý a terminy vědecké (latinské) užívané hlavními systematickými obořami. Tak například na 228. straně nacházíme pod slovenským termínem *mozaika repy* tyto údaje.

Mozaika řepy, мозаика свеклы, sugar beet mosaic, Rübenmosaik, *Beta virus 2* (LIND) SMITH, *Marmor betae* HOLMES, *Aphidophilius betae* RYŽKOV.

Aby bylo možno uvést tento výčet u všech probíraných virových chorob, bylo potřebí mnoho soustředěné práce, o níž autoři podávají jen skromný náznak v předmluvě. U autorů základních děl nebylo totiž shody v termínech, jež byly přiřazovány dané virové chorobě. Tak jeden autor užíval termínu *mozaika repy cukrovej*, jiný termínu *mozaika cukrovej repy*, jiný *repná mozaika* a jiný *mozaika repy*. Tím byla narušována zásada jednoho termínu pro jeden pojem, kterou M. Mazur vyčlenil jako 9. zásadu terminologickou.² Tuto zásadu považoval mnohdy i tentýž autor v téže publikaci. Takovýto stav

¹ V. Bojňanský a kol., *Virusové choroby rastlín*, Bratislava 1963.

² *Terminologia techniczna*, Warszawa 1961, 34.

u základních termínů oboru nebyl uspokojivý. Ztěžoval se tak dorozumívání mezi odborníky a zvláště u méně zkušených adeptů virologie, u dokumentátorů a překladatelů vznikl v některých otázkách zmatek, například když tatáž choroba byla jednou označována jako *žltáčka cibile*, jednou jako *pížkovitost*, anebo jako *mozaika cibile*.

Situace v české terminologii viróz byla obdobná. Z neustálenosti národních terminologií vyplývaly i obtíže při snaze o koordinaci terminologie české a slovenské. Byla zde tedy potřeba koordinovaně ustálit českou i slovenskou terminologii viróz. Vedoucí autorského kolektivu volil tehdy myslivý nový postup, jenž byl od té doby pro takovéto situace přijat jako nejvhodnější.³ Ve spolupráci s terminologicky zaměřenými lingvisty J. Horeckým a K. Sochorinem přikročil k současnemu ustálení terminologie slovenské i české. Na základě vlivných prací nejlepších autorů připravil názvosloví materiál pro diskusi v Komisi ochrany rostlin tehdejší ČSAZV v lednu 1961. Účast lingvistických odborníků s velkými zkoušenosťmi s prací v terminologických komisích a s počítáním pro potřebu koordinace terminologie způsobila, že podiskutované a schválené názvosloví je vhodné i po stránce jazykové.

Ze V. Bojňanský důležitost lingvistického hlediska plně docenuje, je ostatně patrné i ze statí,⁴ na níž spolupracoval s J. Horeckým a kde se zevšeobecňují konkrétní zkušenosti získané v průběhu práce. Výsledky komisionálního jednání byly dány virologické i lingvistické veřejnosti k dispozici čištěním v odborných časopisech.⁵ Tím byla umožněna široká diskuse a dán předpoklad k zlepšování dosavadních výsledků.

To vše bylo vykonáno včas, takže publikace již používá této komisionálně ustálené terminologie. To je důležité především proto, že komisionální rozhodnutí je většinou málo plátné, nevede-li k realizaci návrhů v konkrétních kontextech a v publikacích zásadního významu. I v tom smyslu odpovídá práce V. Bojňanského a jeho spolupracovníků duchu současných potřeb. Ve zprávě o pracovním zasedání ČSÚTK z prosince 1963 uvádí J. Horecký, že v diskusi se poukázalo na potřebu uvádět v učebnicích a monografických pracích stručné diferenciální

³ *Zásady koordinácie českej a slovenskej terminológie*, ČST 3, 1964, 133: „Zásadne treba súčasne ustalovať české i slovenské názvy.“

⁴ *Motivácia biologických terminov*, SON 9, 1961, 225–229.

⁵ Rostlinná výroba 7, 1961, 1437–1462; SON 9, 1961, 199–207, 230–241, 300–311.

slovníčky základních českých a slovenských názvů.⁶ Bojňanského zařazení českých ekvivalentů přímo do textu a připojení i abecedního rejstříku českého splňuje, zdá se, tento požadavek vzorně a úsporně.

Bojňanský však měl na paměti nejen potřebnou koordinaci mezi terminologií slovenskou a českou. Je samozřejmě, že uvádí mezinárodní terminologii vědeckou (latinskou) všude tam, kde latinské termíny již byly stanoveny, a to nejen podle systému K. M. Smitha⁷ a F. O. Holmesa,⁸ nýbrž i podle systému V. L. Ryžkova z r. 1952. O přednostech těchto soustav, stejně jako o perspektivní dosud soustavě H. P. Hansen a na najdeme v knize výklad v kapitole o základech třídění a názvosloví rostlinných virů.⁹

Při ustalování slovenské a české terminologie přihlížel V. Bojňanský nejen k termínům vědeckým, nýbrž i k národním termínům některých světových jazyků (ruštiny, angličtiny a němčiny). Jak ukázal J. Bělič,¹⁰ je nutno terminologickou koordinaci mezi češtinou a slovenštinou provádět tak, aby se názvosloví vyvíjelo stejným směrem při zachovávání specifickosti obou jazyků a také při potřebném sladění s názvoslovím mezinárodním, zejména pokud jde o jazyky států socialistického tábora. V. Bojňanský tuto zásadu ve své další připravené práci konkretizuje a rozvíjí.

Za základ pro ruské ekvivalenty byla vzata ruská terminologie zachycená v uvedené již publikaci *Virusnyje bolezni rastenij*. Ekvivalenty byly revidovány G. M. Razvjanikovou z Moskvy. Pro anglické ekvivalenty vycházel Bojňanský kromě práce Smithovy ze souhrnu, jejž redigoval J. C. F. Hopkins v *Review of Applied Mycology*.¹¹ Pro němčinu bylo mimo jiné použito knihy M. Klinkowského a kol.¹²

⁶ ČSTČ 3, 1964, 192.

⁷ *Textbook of plant virus diseases*, 1957; ruský překlad *Virusnyje bolezni rastenij*, 1960.

⁸ *Handbook of phytopathogenic viruses*, 1939, i jinde.

⁹ V. Bojňanský, c. d., 89–93.

¹⁰ Za upevnění kontaktu mezi češtinou a slovenštinou na poli terminologie, ČSTČ 1, 1962, 6.

¹¹ *Common names of plant virus diseases used in the Review of Applied Mycology*, RAM, vol. 35, 1957, 78 stran.

¹² *Pflanzliche Virologie*, 1958.

Poradcem pro otázky německé terminologie byl K. Schmeler z Archerslebenu. Vzhledem k diferencím v inventáři virových chorob v různých zemích musil autor v některých případech sám analogicky vytvořit cizojazyčný ekvivalent pro specificky naši virovou chorobu.

Kontextové přiřazení vědeckých a ekvivalentních národních termínů k termínům slovenským je oprávněno nejen prakticky, ale i teoreticky. Nejdůležitější stránkou termínu je definovanost jeho pojmového významu. Tato definovanost je nejlépe zaručena ne izolovanou definicí, nýbrž definicí, výkladem a příkladem uprostřed soustavně členěného výkladu o spřízněných pojmech a jim odpovídajících skutečnostech. Přitom jinojazyčný ekvivalent slovenského termínu není nic jiného než jinojazyčný termín pro týž pojem. Řekneme-li, že *svinutka bramboru* je *potato leaf roll*, chceme tím pouze říci, že tu virovou chorobu, kterou čeští virologové označují termínem *svinutka bramboru*, označují angličtí a američtí virologové termínem *potato leaf roll*. Tato formulace neříká nic o pojmovém významu obou termínů. Proto je vhodné, aby se cizojazyčné ekvivalenty zařazovaly přímo do textu vědeckých publikací, tj. tam, kde je obsažen i výklad pojmového významu termínu.

K tomu přistupuje i výhoda didaktická, neboť odborník i neodborník si lépe zapamatuje jinojazyčný termín provázený definicí, popř. obrázkem. Pomalejší orientaci, jež je jedinou nevhodou tohoto postupu, je možno odstranit připojením cizojazyčných rejstříků. A právě takový postup volil V. Boňanský, neboť publikace obsahuje vedle slovenského, latinského a českého rejstříku i ruský, anglický a německý rejstřík virových chorob. Publikace je tedy nejen slovenskou učebnicí virologie, nýbrž i šestijazyčným slovníkem slovensko-latinsko-česko-rusko-anglicko-německým obsahujícím nejen snadno vyhledatelné termíny v těchto jazycích pro více než 500 virových chorob, ale také slovensky formulované a často i obrázkem doložené vymezení jejich pojmového významu. Ani velmi náročný terminolog by nemohl od knihy žádat více.

Tím se dostáváme k otázce ekvivalentů v učebnici obsažených. Omezíme se na ekvivalenty anglické. To bude výhodné i proto, že z předmluvy nepřímo vyplývá, že právě tyto ekvivalenty nebyly revidovány externistou.

U virových chorob, kde existuje britsko-americká tautonymie byla vždy dána přednost ekvivalentu jen v jedné variantě angličtiny. Převážně to byla varianta britská (např. pro *mo-*

zaiku kukuřice se uvádí *maize mosaic*, a ne americké *corn mosaic*, pro *metlovitost vojtěšky, lucerne witches' broom*, a ne *alfalfa w. br.*), někdy též varianta americká (např. pro *čárkovitost bramboru* najdeme *potato veinbanding*, a ne britské *potato severe mosaic*). To je oprávněno především tím, že i mezi britskou a americkou angličtinou probleskují snahy o postupnou unifikaci. Např. i americký virolog Holmes užívá *maize*, a ne *corn*.

Zajímavé jsou sdruženiny typu *winter wheat mosaic* (*ruská mozaika pšenice*), jež Hopkins a Bojňanský uvádějí ve tvaru *wheat mosaic (winter)*. U těchto sdruženin by patrně bylo názornější upravit Hopkinsem uváděný tvar, např. takto: *(winter) wheat mosaic*. Podobně by snad bylo názornější pro americkou mozaiku pšenice uvádět (*soilborne*) *wheat mosaic*. Vede nás k tomu skutečnost, že závorka za sdruženinou může mít i jinou syntaktickou platnost, např. *apple proliferation (witches' broom)* pro proliferaci jabloně, jež znamená, že choroba se označuje buď *apple witches' broom* nebo *apple proliferation*. Druhé (a možná lepší) řešení by bylo upravit lépe tento poslední případ na str. 371 a ponechat *wheat mosaic (winter)* v Hopkinsově formě.

Publikace — jak již bylo naznačeno — uvádí i *ad hoc* vytvořené termíny pro virózy, jež jsou pro ČSSR specifické a neměly anglický ekvivalent. Ve velké většině případů se podařilo vytvořit pro naše virové choroby zcela vyhovující anglické termíny, jejichž srozumitelností neotřesou ani vážné tiskové chyby. Dáváme pouze k úvaze, zda by nebylo možno pro *káповитост listů lípy, růstové asymetrie smrku* a pro *káповитост jilmu* hledat stručnější termíny anglické; navrhujeme např. *lime leaf cowl, spruce asymmetry, elm cowl*. Pro mozaiku *pastináku* bychom mohli vedle *Pastinaca mosaic* utvořit termín *parsnip mosaic*. Všechny nově utvořené termíny by snad bylo vhodné v publikaci zvláště vyznačit.

Uvedené poznámky jsou míňeny jako drobné doplnění práce a nechtí — ani nemohou — ubrat na ceně hodnotnému úsilí autorů. Nás článek je sice důkazem kladného ohlasu publikace V. Bojňanského a jeho spolupracovníků, není však takovým důkazem prvním. Práce našla již značnou domácí¹³ i zahraniční odezvu a stala se dokonce vzorem pro ustalování národní ter-

¹³ Srov. A. Novácký, *Poznámky k problematice fytopatologického názvoslovia*, ČSTČ 1, 1962, 211.

minologie viróz v polštině a maďarštině a podnětem pro terminologii bulharskou. Zájem prověrila i RVHP, jež žádala o pokračování a rozšíření o další jazyky a o virózy rostlin u nás nerostoucích. Také Nomenklatorická komise Kanadské fytopatologické společnosti se o práci zajímá. Ze západoevropských zemí byla práce Bojňanského vzorem či podnětem pro ustálení terminologie severských zemí.

TVOŘIT, TVÁŘET, TVAROVAT, ALE NIKDY NEPOTVOŘIT

Ladislav Jeníček

Eugen Hirschfeld už delší dobu prosazuje změny v terminologii strojírenské technologie. Naposledy tak činí v článku,¹ jehož „těžisko je v nové klasifikaci a terminologii pochodů ve strojírenské technologii“. Mimo stručný úvod má článek dvě části. V první z nich se autor pokouší definovat výrobu, výrobní pochod, výrobu průmyslovou, zpracování, techniku a technologii, a to v uvedeném sledu. Každý seriosní pokus o nové definice těchto základních pojmu musí být doložen výkladem dosavadního stavu, což autor nečiní s výjimkou pojmu *technika*, kde však cituje jen V. P. Vologdina z r. 1952, ač od té doby se právě v sovětské filosofické literatuře rozvinula neobyčejně široká a důležitá diskuse o tom, co rozumět technikou. Snažit se vyřešit za tohoto stavu věcí definici pojmu *technika* na několika řadcích je pokus předem odsouzený k nezdaru a přitom pro úvahy o terminologii strojírenské technologie není nutný. Pokud jde o termín *technologie*, autor na str. 87 správně připomíná, že se výrazu *technologie* používá ve dvojím smyslu: „jednak k označení určitého komplexu vědních oborů, jednak k označení praktické činnosti zaměřené k vytvoření užitných hodnot proměňováním surovin v materiál a materiálu v hotové výrobky“. Stručný ekonomický slovník (SNPL 1959) definuje technologii výroby jako „úkony při zhodovování finálního produktu a soustavu vzájemně souvisících zpracování materiálu ve výrobním procesu“, což je definice jak pro technické tak ekonomické účely vhodnější a přesnější než ekonomičtěji znějící definice Hirschfeldova. Důležitější však je, že Hirschfeld sám tento druh definice technologie nepovažuje zřejmě za účelný, neboť zdůrazňuje, že běžně užívaná definice technologie ji označuje jako „vědu o zpracování surovin...“ (str. 87) a doporučuje novější a obecnější definici,

¹ E. Hirschfeld, *Základní terminy ve strojírenské technologii*, ČSTČ 3, 1964, 86–94.

podle které „technologie je věda o přírodovědeckých a technických zákonitostech výrobního procesu“. Snahy vysokoškolských profesorů technologie definovat technologii jako vědu nejsou nikterak nového data. V Teysslerově-Kotyškově Technickém slovníku naučném (dále TSN) z r. 1937 definoval O. Krauz, známý profesor technologie výbuší na pražské technice, technologii jako „vědný obor zabývající se veškerými pochody, kterými se mění suroviny ve výrobky“. Jestliže zásluhou pokrokových učitelů pronikaly do technologie v praxi i na školách vědecké poznatky z nejrůznějších vědních oborů, neznamená to ještě, že technologie sama smí být vyhlašována za vědu. Nejprve je třeba si dobře ujasnit, co je to věda, a pak je možno nanejvýš zkoumat, zda může existovat věda o technologii, či teorie technologie. Ani tento problém tu řešit nemůžeme a jeho řešení pro autorovy vlastní návrhy nemá podstatného významu.

Z obecné části je však důležité připomenout, jak definuje autor *zpracování*. Rozumí jím „veškeré pochody proměňování fyzikálních, chemických nebo mechanických vlastností surovin a materiálů, rovněž tvarů a rozměrů těles za účelem získání polotovarů nebo hotových výrobků a jejich spojování“. V této definici na str. 87 a 88 pokračuje a dochází k závěru, že zpracování je tedy „pojem souhrnný a nadřazený, zahrnující v sobě veškeré způsoby provádění technologických změn v materiálech, polotovarech nebo součástech (sléváním, kováním, obráběním, kalením a pod.)“. Z těchto příkladů a ze schematu 1 na str. 88 je vidět, že autor má na mysli jen zpracování kovů ve strojírenství, ač jeho definice je tak široká, že zahrnuje celý zpracovatelský průmysl, který se zabývá „proměňováním (surovin získaných činností průmyslu těžebního) v materiály...“ (str. 87). Autor se tu zřejmě snaží o to, aby nebylo rozdíl mezi terminologií ekonomickou a technickou. V plném rozsahu to není ani možné ani nutné ani účelné. Stačí si uvědomit různý význam slova *nástroj* v politické ekonomii a ve strojírenské technologii. Touto otázkou jsme se zabývali na jiném místě.² Hlavně však autor potřebuje na místo technologie, které přisoudil úlohu vědy, nějaký termín „souhrnný a nadřazený“ pro všechny úkony či soustavu způsobů zpracování označovanou termínem *technologie* i v ekonomické termi-

² Srov. F. Pišek – L. Jeníček, *Nauka o materiálu III*, 1, Praha 1962, s. 17.

nologii, a proto jej vytváří ze „zpracování“. To ovšem je velmi násilné, což se nejlépe ukáže, když se pokusíme použít praktický autorovy definice. Jistě je jedním z hlavních cílů strojírenského průmyslu vyrábět tělesa určitých rozměrů. Podle autora je „takové zpracování proměňováním rozměrů těles za účelem získání hotových výrobků“. „Zpracováním materiálů... obráběním vznikají... hotové součásti.“ Takto přece nikdo nebude mluvit a svou technologickou činnost by tím nikterak neupřesnil. Ocelář např. řekne: „V minulém měsíci jsme zpracovali 100 000 t surového železa a 50 000 t šrotu a vyrobili 135 000 t oceli,“ ale nikdy neřekne „že proměnil železo na ocel.“ V tažirně můžeme slyšet, že zpracovali 1000 t tyčoviny na drát, v kalírně, že tepelně zpracovali 500 t oceli, v mechanických dílnách snad uslyšíme, že zpracovali třeba veškerou zásobu odlitků, ale to už bude převážně jen ve smyslu „spotřebovat“. V češtině je slovo *zpracovat* zaměřeno především na výchozí produkt, vždy jde o to *zpracovat něco na něco*, ačkoliv konečný cíl nemusí být vždy vyjádřen. Nikdy však není zaměřeno především na konečný produkt. Když má někdo za úkol vyrobit 1000 pístů, pak je bud' vyrobí, odleje, vykove, obrobí, ale nikdy nezpracuje. Je snad' jediná vyjímkou a tou je *tepelné zpracování*. V tom případě se běžně říká: Tepelně jsme zpracovali 100 zalomených hřidel, 100 t výkovků, tedy obecně *tepelné zpracovat něco*. Vazby *na něco* se používá jen ve smyslu jakosti. „Tepelně jsme zpracovali (vyžíhali, zušlechtili atd.) 20 hřidel na vysokou, nízkou pevnost...“.

A nyní máme mít *zpracování sléváním, obráběním, spojováním* ve smyslu souhrnného a nadřazeného pojmu, přičemž tu nejde o nic jiného než o technologii slévárenskou, technologii obrábění atd. Stačí, abychom za zpracování dosadili technologií a hned tu máme těsně kladený pojem „zahrnující v sobě veškeré způsoby technologických změn...“, abychom znova užili autorových slov. Že tomu je tak a ne jinak, o tom nás přesvědčí o několik rádek dále ve speciální části sám autor, který předtím definoval technologii jako vědu a nyní najednou vychází „ze strojírenské technologie jako komplexu výrobních pochodů“. Aby náplň pojmu *strojírenská technologie* osvětlil, začíná sléváním (str. 89).

Zastavme se u tohoto prvního oboru. Podle našeho názoru technologickým oborem, který má autor na mysli, není slévání, nýbrž *slévárenství*, které se zabývá výrobou odlitků. Slévání naše starší terminologie zná, ale dávala přednost *lití* (viz TSN XII 582 a TSN VII 933). Autor hesla „Lití“ v TSN F. Písek

považuje „lití za práci sestávající ze dvou částí: transportu roztaveného kovu k formě a vlastního lití“ (rozuměj do formy). Že česká terminologie dává při výrobě odlitků přednost výrazům *lití*, *odlití*, *odlévání* („formy se odlévají na ležato“, viz heslo F. Píska) před sléváním, to souvisí s tím, že sléváním se rozumí především příprava slitin. V Ottově slovníku, v dodecích V, 2 z r. 1939 se říká: „slitiny jsou... soustavy kovů, které se připravují nebo vznikly... sléváním, výjimečně i jiným postupem“. Je tedy především třeba odmítnout pokus o zavádění výrazu *slévání* místo *lití*, *odlití*, *odlévání* a dále je třeba požadovat v celém definičním schematu správné využití slova *slévárenství*, ke kterému se autor nezná, ač máme např. slévárenský výzkum, slévárenské stroje, kongresy, příručky a časopis *Slévárenství*.

Ale autorovy záměry v plném rozsahu pochopíme teprve, když si přečteme, co říká o „tváření“. Prosíme čtenáře, aby si dobře přečetl konec str. 89 a str. 90. E. Hirschfeld si vzal na pomoc německého autora Kienzla, který označuje slévání jako pochod, jehož hlavním znakem je beztvárnost výchozího materiálu; odtud *Urformen* — prvotní tváření, kdežto ostatní pochody — kování atd. jsou tvářecí pochody v užším slova smyslu — podle Kienzla *Umformen*. E. Hirschfeld končí svůj výklad týkající se tváření tím, že navrhoje zahrnout do pojmu tváření vedle klasických metod tvářecích také slévání. Tak dostaneme podle něho zjednodušené schéma členění strojírenské technologie (jeho schema 2). Myslím, že tady jsme u jádra věci.

Už po více let hledá E. Hirschfeld nějaký souhrnný, či nadřazený výraz pro operace, kterými se dodává materiálu tvar. Shlédl se na Kienzlových *Urformen* a *Umformen* a domnívá se, že jim odpovídá české *tváření*. Necítím se povolán zasahovat do němčiny takovým způsobem jako E. Hirschfeld zasahuje do češtiny, ale bez risika, že bych němčinu potvořil, mohu konstatovat, že německé slovo *die Form* má několik významů. Je poučné podívat se do staršího slovníku, jako je Rankův, který je překládá: forma, tvar, tvárnost, způsoba, a podívat se do nového, jako je Německo-český techn. slovník SNTL z r. 1962, kde je *tvar*, *forma*, *licí forma*, *výfučna*. Ovšem pokud jde o tvar, existuje v němčině ještě výraz *die Gestalt*, u Ranka *postava*, *podoba*, *spůsoba*, *tvar*, ve slovníku SNTL jen *tvar*. V prvním přiblížení lze říci, že je to situace obdobná češtině, kde máme výrazy *forma* i *tvar*. Bylo by velmi zajímavé — ovšem pro germanistu — sledovat, jak si během 40 až 50 let

slova *Form* a *Gestalt* konkurovala (především v odvozeninách), zvláště pod vlivem jazykového brusičství, stupňovaného zejména v nacistickém Německu, kdy se rozvíjelo používání slov odvozených od *Gestalt*, např. *Gestalter* = konstruktér, *Gestaltung* = utváření tvaru, tvarování, dodávání tvaru, konstruování (Slov. SNTL), ale kdy *Formen* zachovalo jednak tentýž význam (ve Slovníku SNTL *vytváření, tváření, tvarování*, u Ranka jako sloveso *formen* = *tvořiti, utvarovati, podobiti, upodobiti*), jednak zůstalo bez konkurence, pokud jde o formování, tj. zhotovování slévárenských forem (např. u C. Geigera: Handbuch der Eisen- und Stahlgießerei). Stačilo, aby si E. Hirschfeld prohlédl několik slovníků, aby viděl, že německé *Formen* v širším slova smyslu lze nejlépe přeložit jako *tvarování*, které čeština zná, ale jehož existence, jak se zdá, unikla E. Hirschfeldovi. Zřejmě proto, aby se zpřesnil význam slova *Formen*, zavedla němčina pro tvarování *Formgebung* a podle Slovníku SNTL zná i *spanlose Formgebung* (= *tváření*), *spanbildende Formgebung* (= *obrábění*), ač běžněji se užívá *spanlose* a *spanabhebende* (popř. *spangebende*) *Formung*. Nikdy se ve smyslu technologické operace neužívá *die Gestaltung*. Ovšem pro tváření má němčina ještě *Verformung* (ve Slovníku SNTL *tváření, přetváření, deformace*, v keramice: *vytváření*, ale zatím nikdy ne *přetváření*). Poučovat se o významu různých slov je nejlépe z originálních textů uznávaných autorů. Takovým je např. G. Sachs, který napsal v třicátých letech 3 díly Praktische Metallkunde, přeložené také do angličtiny. Její první díl se jmeneje *Formen und Giessen*, druhý *Spanlose Formung* a v něm úvodní věta začíná: „Obwohl die Formung der Metalle in der Technik meist mit einer Warmverformung beginnt und mit einer Kaltverformung endet . . .“

Není však zapotřebí zavádět *přetváření* jako „tváření v užším slova smyslu“ jen proto, abychom mohli pod „tváření v širším slova smyslu“ dostat i lití kovů do formy, tj. podle Hirschfelda slévání.

Při pokusu vytvořit ze slova „tváření“ takový široký klobouk se E. Hirschfeld snaží dokázat, že z hlediska působení sil je plynulý přechod mezi litím a tvářením. Při „stacionárním“ lití působí prý hydrostatické síly a při tlakovém lití síly hydrodynamické. Především: co je to stacionární lití? Autor má zřejmě na mysli lití gravitační. Ale i při něm působí síly hydrodynamické; jinak by se kov do formy nedostal. Autor si zřejmě neuvědomuje, co všechno dovede udělat špatně řízené proudění kovu do formy a ve formě, i když se přitom energie polohy

přeměňuje v energii kinetickou jen působením tíže zemské. Samozřejmě je při tlakovém lití kinetická energie kovu vstříkovaného do formy z komory rychle se pohybujícím pístem větší, ale stojí za připomínku, že někteří specialisté tlakového lití hájí jako poslední fázi dotlak (osobně na jeho význam nevěřím), kdy už je forma naplněna a kdy působí jen hydrostatické síly. Ještě větší hydrodynamické síly působí prý při explosivním tváření. V tomto případě má E. Hirschfeld na mysli zřejmě kapalinu, která zprostředkuje šíření rázové vlny, kdežto při lití uvažoval síly působící v kovu. Kování, válcování a tažení se prý uskutečňuje silami dynamickými. Tady si je třeba vzpomenout na základní rovnice válcovacího pochodu a tažení, které vykládal ve svých přednáškách prof. Felber na pražské technice. Na jejich podstatě se dodnes nic nezměnilo. Jinak řečeno: protože forma stojí, neznamená to, že se nemohou uplatňovat hydrodynamické síly, a protože se válce točí, neznamená to, že nejde o problém, při kterém se neuplatňují především statické síly.

Může se ovšem namítnout, že jsme nakonec došli ke stejnemu závěru jako E. Hirschfeld, že totiž jak při tváření, tak při lití žádaný tvar vzniká působením sil dynamických i statických a že tedy, i když je to ve skutečnosti jinak, než napsal Hirschfeld, nelze rozlišit tváření od lití podle toho, že by v jednom případě působily síly dynamické, v druhém statické. To skutečně nelze, ale tato argumentace má tak málo ceny, jako kdybychom chtěli dokazovat, že mezi kovy a plastickými hmotami není žádného rozdílu, protože se jedny jako druhé dají plasticky deformovat.

E. Hirschfeld však shledává, že ani skupenství nedává jasné kriterium pro rozlišení, a konstatuje určitou plynulosť, postupnost mezi litím a tvářením v užším slova smyslu. Prosíme znova čtenáře, aby si pozorně přečetl Hirschfeldovu argumentaci na toto téma. Především co je to za fyzikální představu, že tekutý kov je beztvárná hmota. Že má Hirschfeld o kapalném skupenství zvláštní představy, je vidět z toho, že podle něho „se tvar formy přenáší na odlitek až po ztuhnutí“ (viz citovanou definici slévání). Díváme-li se na vodu odkapávající z vodovodního kohoutku, vidíme přece, že kapky mají tvar. Pokud se nechceme zabývat vlivem pohybu na tvar padající kapky, můžeme zkoumat kapky v klidu na podložce, ale i když tu působí jen statické síly, je to zase komplikováno mezi povrchovým napětím. Pokud jde o tvar kapaliny, ten je nejjednodušší v beztížném stavu, neboť je to koule. To lze demonstrovat

dvěma kapalinami o stejně měrné hmotnosti, které nejsou v sobě rozpustné. Pro autora je i práškový kov hmota beztvárná. E. Hirschfeld napsal uznávanou knihu o slinutých karbidech a ví tedy dobré, že i kovové prášky mají tvar. Proto nás udivuje, že nyní práškové disperse považuje za beztvárné hmoty. E. Hirschfeld se zřejmě dostal do zajetí německého termínu *Gestaltlosigkeit*, který Slovník SNTL překládá jako *beztvarnost, amorfnost* a zachází s ním nekriticky.

Mezi kapalným a tuhým skupenstvím vidí Hirschfeld stavu přechodné: polotekutý, kašovitý, těstovitý a tuhý se sníženou pevností. Pro charakterizování některých z těchto „přechodných“ stavů si zašel zřejmě do kuchyně. Ale není to zapotřebí. To, co rozumí polotekutým, popř. kašovitým stavem při tlakovém lití, je dvoufázový stav při tuhnutí, kdy jen část taveniny ztuhla. Slévači tento stav dobře znají, neboť jím prochází každá tuhnoucí slitina a podle A. Portevina při něm rozlišují tři údobí; první, při kterém se částečky tuhé fáze pohybují v tavenině, druhé, při kterém se tavenina pohybuje ve ztuhlé kostře, a třetí, kdy je tavenina uzavřena v prostorách ztuhlého kovu. Hirschfeld se ovšem mylí, jestliže se domnívá, že u tlakového lití je kašovitý stav jako výchozí častým zjevem. Pravý opak je pravdou. Tlakové lití však nelze považovat za nějaký přechod mezi litím a tvářením z důvodů ještě mnohem závažnějších. Při tlakovém lití se paprsek vstříkovaného kovu v nárezu rozděluje na drobné kapky, které se díky tomu, že jsou tekuté, spojují při vyplňování formy. Naproti tomu při tváření musí být bezpodmínečně zachována spojitost tvářeného kovu.

Je opravdu absurdní chtít vytvářet z pochodu práškové metalurgie přechodný pochod mezi sléváním a tvářením, protože prý lisování prášků je pochodem tvářecím. Je ovšem pravda, že při lisování je kovový prášek plasticky deformován, pokud ovšem je vůbec plasticky deformovatelný. Přitom se lisovací tlak šíří v prášku zcela jinak než v kovovém kontinuu a co je nejvážnější, lisování není dnes zdaleka jediným způsobem tvarování metodami práškové metalurgie. Stačí poukázat např. na metodu keramické břečky, která s tvářením (t.j. s Hirschfeldovým přetvářením či tvářením v užším slova smyslu) nemá ale vůbec nic společného. Ale totéž platí o protlačování kovů, kdy prý stav kovů je těstovitý. Obecně to vůbec neplatí a snad má autor na mysli jen protlačování při výrobě slinutých karbidů, které zbytečně označuje anglickým názvem *extruding process*. Skutečně protlačování se používá u cermetů atd., ovšem tak, že se k prášku přidá roztok škrobu, kyselina stearo-

vá nebo jiná látka s pojivým a mazacím účinkem, ale té přece nění tolik, aby se směs před protlačováním dala hnít vařečkou jako těsto, a ještě ke všemu jde o pochod při normální teplotě, pro který bylo na místě hledat poučení v reologii.

Opravdu nemělo vůbec smyslu snést tolik pochybených anebo vůbec věcně nesprávných argumentů jen k tomu účelu, aby se z tváření stal pojem nadřazený také pro lití a práškovou metalurgii, když stačilo ujmout se slova *tvarování*. Znajíce s F. Píškem nebezpečí Hirschfeldových pokusů, poznamenali jsme už r. 1962 v předmluvě u III. dílu Nauky o materiálu: „Nemůžeme než důrazně odsoudit ojedinělé snahy dělat z „tváření“ pojem nadřazený pro lití i tváření.“

Ovšem slovo *tvarování* je pro E. Hirschfelda asi zase příliš široké, poněvadž by pod ně mohlo či mělo spadat i obrábění, kterému však chce ve svém schematu nechat zvláštní místo. Ovšem sotva se mu podařilo skončit boj proti „třískovému obrábění“, v jehož čele stál a ve kterém třískové obrábění považoval za pleonasmus, dostává se do potíží s ohledem na „nové obráběcí metody, elektroerozivní...“ (viz jeho schema 2). Musí konstatovat, že „obrábění přestává být pochodem výhradně řezným“, a dodává: „do obrábění řezáním zahrnujeme mimo soustružení, frézování, broušení atd. též stříhání, vystřihování, rozřezávání apod.“ a na str. 93 už se vyskytuje „řezné obrábění“. V duchu E. Hirschfelda lze je definovat jeho slovy „jako pochod, při němž se nový povrch získává odebíráním částeček materiálu řezným nástrojem“. Oddělují se snad částečky při stříhání a je hlavním cílem stříhání získávání nového povrchu? Není hlavním cílem dělení, jež v Hirschfeldových schematech vůbec není? Anebo je autogenní hořák na řezání plamenem ve smyslu Hirschfeldových definic řezný nástroj?

Ve svém schematu č. 2 má E. Hirschfeld ještě skupinu *zušlechtování*, což podle něho „je obor strojírenské technologie zabývající se změnami fyzikálních, mechanických anebo chemických vlastností polotovaru nebo součástí, event. změnami vlastností jejich povrchových vrstev. Do tohoto oboru spadají jak pochody tepelného zpracování (kalení, popouštění, normalizování apod.), tak i veškeré pochody povrchových úprav fyzikálních, chemických, elektrochemických, mechanických a pod.“.

E. Hirschfeld připouští, že zušlechtování „není výraz zcela vystižný; je převzat z německého *Veredelung*. Nenacházíme zatím termín příhodnější“. Když už se autor tak přimyká k němčině, jak je možné, že mu uniklo *Wärmebehandlung*,

Oberflächenbehandlung atd. Vysvětlení je myslím nasnadě. Autor v první části se snaží vytvořit ze zpracování pojem nadřazený, jak jsme citovali, a nyní se mu nechce do tepelného zpracování, kterého ve schematu 2 nepoužívá, ale v citovaném textu se mu nevyhne. Přitom se dopustil nesprávnosti. Čeština totiž rozlišuje podobně jako němčina mezi tepelným zpracováním (*Wärmebehandlung*) jako pojmem obecnějším a tepelným zušlechtěním (*Vergüten*) jako pojmem speciálnějším. Normalisační žihání není přece žádným zušlechtováním. Povrchové úpravy také nutně neznamenají zušlechtění (např. moření). Aby o tomto úseku strojírenské technologie mohlo být diskutováno, je ovšem třeba, aby E. Hirschfeld konkretisoval, co např. myslí fyzikálním nebo mechanickým zušlechtováním. Kam chce např. zařadit navařování, které sice může mít za cíl „zušlechtění“ povrchu, ale které může mít za cíl také jeho údržbu nebo opravu.

Terminologie moderní strojírenské technologie jistě není bez problémů. Nevyřeší se však tím, že budeme hledat pomoc jen v terminologii německé a z ní ještě vybereme za základ námity, které se vůbec neujaly, jako je *Urformen* a *Umformen*. Poučení je třeba hledat i v jazykových oblastech jiných. Z anglické oblasti citujeme jen terminologicky poučný název Francisovy knihy *Making, shaping and treating of Steel*, který bychom přeložili: výroba, tvarování a zpracování oceli. Zvlášt důležitá je však jazyková oblast ruská, neboť mladší generaci je sovětská odborná literatura nejbližší a nejdostupnější. Stačí se podívat na ruský překlad titulu Francisovy knihy. Je rozdělen na dva díly: *Proizvodstvo stali*, *Obrabotka stali*. Vidíme, že *shaping and treating = obrabotka*. Ruština má s doslovním překladem slova *shaping* nesnáze, neboť v ní má slovo *obrabotka* velmi široký význam, který se podle potřeby upřesňuje. Tak např. *obrabotka metallov davlenijem*, která působí našim překladatelům nemalé potíže, není nic jiného než tváření, zatímco *termičeskaja obrabotka* nám zní velmi příbuzně a také to není nic jiného než naše *tepelné zpracování*, *mechaničeskaja obrabotka* či stručně jen *obrabotka* pak je naše *obrábění*.

Křivdili bychom ovšem E. Hirschfeldovi, kdybychom se domnivali, že k jazykové oblasti ruské nepřihlížel. Stačí otevřít třeba knihu *Organizacija, planovaniye i ekonomika osnovnykh cechov mašinostroitelnykh zavodov od Satela a kol.* a hned najdeme, odkud je to „proměnování“, které v definici zpracování působí tak nepřirozeně. Na str. 207 stojí: „*Něposredstvennyj process posledovatelnogo prevraščenija matériala*

v gotovyj produkt razděljajetsja na tri različnyje fazy — zategotovitěnuju, obrabatyvajuščuju, sboročnuju.“

Jestliže *prevrášenie* zní v ruském kontextu přirozeně, pravý opak je tomu „s proměňováním“, jak je užívá E. Hirschfeld.

Jeho pokus „zjednodušit třídění a seřadit technologické pochody do několika základních skupin tak, aby mohly být základnou pro třídění disciplín na vysokých a odborných školách a pro organizační strukturu v závodech“, je zcela nepromyšlený a nedomyšlený. Vede k tomu, co jeho autor správně nechce: „k nejistotě a nesprávnostem při jeho používání, ztěžuje vzájemné porozumění pracovníků vědy a praxe a může mít neblahé účinky při tvorbě organizační struktury hospodářských nebo výrobních celků“. Vytváří v neuvěřitelné míře zcela zbytečně „nejasnosti v technické a technologické terminologii, které jsou brzdou rozvoje a pramenem zmatků jak v provozní a hospodářské, tak i v pedagogické činnosti“. Přece tím, že dáme pod jednu střechu výrobní technologie tak odlišné jako je slévárenství a třeba kovárenství nebo lisárenství a práškovou metalurgii, nedosáhneme nějakého zjednodušení a upřesnění ať pojmového nebo pedagogického či ekonomického. Pravý opak je pravdou. To ovšem neznamená, že bychom se neměli strojírenskou technologií po terminologické stránce zabývat. Ovšem je tak třeba dělat „sine ira et studio“. To znamená, nevytvářejme mezi terminologií a různými obory vztahy, které ve skutečnosti neexistují. Jestliže např. sestavíme určité schéma strojírenské technologie s velmi výstižnými názvy jednotlivých výrobních pochodů, nedomnívejme se, že podle takového schématu dokážeme organizovat obecně i v konkrétních případech strojírenskou výrobu a že současně bude účelně podle něho vyvodit závěry pro pedagogickou činnost. Např. v žádném schématu strojírenské technologie pro jakékoliv účely nebude nikdy nauka o materiálu, ať už v konservativním či moderním pojetí. To však přece neznamená, že by nauka o materiálu nebyla důležitým učebním oborem na odborných a vysokých školách. I kdyby se např. podařilo vytvořit z tváření „nadřazený“ pojem, nikoho ani nenapadne, aby dal dohromady slévárnu s jejím prašným prostředím s lisovnou, která má zcela jiné pracovní podmínky. A ani se takovým terminologickým opatřením nestane slévárenský odborník kovárenským odborníkem nebo práškovým metalurgem, i když jeho učební úvazek je třeba tak velký, že musí všechny tyto velmi odlišné obory přednášet. Jen s touto výhradou proti možnému zneužívání terminologie,

ke kterému v minulosti leckdy docházelo, je možné přistoupit k některým návrhům.

Především se domnívám, že strojírenská výroba při veškeré své složitosti vyrábí součásti anebo konečně výrobky dvěma hlavními skupinami výrobních pochodů:

1. Materiál tvaruje nejrůznějším způsobem a jednotlivé součástky žádaného tvaru spojuje ve složitější součástky či konečné výrobky. U výrobku k určitému účelu může tvarování a spojování (popř. delení) zaujmít různý podíl podle zvolené technologie. Např. stator generátoru vyrobený litím nepotřebuje žádné spojování, u statoru svařovaného z plechů převažuje jejich dělení a svařování, aby vznikl konečný tvar. Přesto se nedomnívám, že bychom tvarování museli dávat tak všeobecný význam. Naopak mohli bychom se pokusit zdůraznit jeho specifickost, tj. mohli bychom zúžit jeho platnost na ty výrobní pochody, při kterých tvar vzniká v jediné nebo několika málo operacích bez vytváření povrchu obráběním. Je to otázka dohody o definici, ale otázka snadno řešitelná. Dostali bychom tak od sebe tvarování a obrábění, které pro mnohé pokrokové techniky představuje ve svých některých výstřelcích „přeměňování“ materiálu v třísky s obrozenou součástí jako váhově méně podstatným konečným výsledkem. Podle toho, jak se rozhodneme, bychom říkali buď „že moderní strojírenská technologie dává přednost jiným způsobům tvarování před obráběním“ (tj. kdybychom *obrabeni* považovali za jednu metodu tvarování) anebo „že dává přednost tvarování před obráběním“ (pokud budeme rozlišovat *tvarovani* od *obrabeni*). Na některých mimopražských vysokých školách se užívá termínu *bez-třískové zpracování* pro lití a tváření, tj. pro všechno, co není rezné obrábění. Myslím, že by tu *tvarování* vyhovovalo lépe.

2. Mění mechanické a jiné vlastnosti materiálu, z něhož je součástka už vyrobena anebo bude vyráběna, aniž se přitom mění tvar, který materiál v daném okamžiku výrobního pochodu zaujmí. Těchto změn vlastností buď v celém průřezu nebo v povrchových vrstvách bez změny tvaru se dosahuje jedině způsoby tepelného zpracování. Vedle toho se bez změny tvaru nejrůznějším způsobem upravuje povrch. Oproti tvarování anebo tvarování a obrábění máme zpracování bez změny tvaru, tj. tepelné zpracování a povrchové zpracování nebo povrchové úpravy.

3. Vzhledem k mimořádnému významu spojování a montáže je možné tyto operace včetně výstupní kontroly hotových výrobků a jejich balení považovat za samostatnou skupinu, jak

to činí citovaný Satel, i když z hlediska tvarového kriteria teprve spojováním a montáží vzniká konečný tvar. I když v moderní strojírenské výrobě tak velký význam má kontrola, nezdá se nám nutným považovat ji za jednu ze strojírenských technologií, nýbrž spíše za nezbytnou součást každé z nich, takže v takovém pojetí se objeví a to několikrát ve výrobním postupu. Připomeňme jako možný korektiv našeho názoru formulaci J. Ditterta:*, „Ve výzkumu strojírenských technologií — počínaje sléváním, tvářením a dělením materiálů přes jejich obrábění, kontrolu, tepelné zpracování, montáž včetně svařování až po povrchovou úpravu a balení....“. Vypívá z ní ještě podrobnější členění strojírenské technologie.

Přitom se nám zdá účelné připomenout, že žádné schema strojírenské technologie nemůže být seřazeno zcela podle sledu výrobních operací, protože např. dělení a spojování se může při výrobě určité součásti nebo celku vyskytovat několikrát, podobně jako kontrola a povrchové úpravy.

Přihlédneme-li k dělení a spojování, vyplývají z toho dvě alternativy základního schematu I a II. V dalším se přidržujeme schematu II. Při jeho rozvíjení se jistě setkáme s výrobními metodami, jež bude obtížné zařadit. Kam patří např. navařování funkčních ploch, jako je strelitování ventilových sedel? Kam patří zavařování odlitků? Navařování jistě můžeme považovat za povrchovou úpravu, obtížnější je to se zavařováním vad, jde-li o vyslovené díry. Ale i tu je možné připustit zařazení pod povrchové úpravy, neboť základní tvar se při zavařování nemění. Začíná se také vyskytovat tváření při současném tepelném zpracování, které ve svém objemu zůstane vždy výjímkou. Je to ovšem příklad ojedinělé kombinace dvou základních pochodů. Důležitější je, že až dosud jsme se zabývali jen kovy, tak jako to činil ve svých návrzích E. Hirschfeld. Ale i pro jiné materiály užívané ve strojírenství (plastické hmoty, sklo, keramika) platí základní rozdělení, ač u nich obrábění (tj. řezné obrábění) není tak důležité. Proto se nám zdá, že alternativa II základního členění strojírenské technologie má obecnější platnost.

V dalším si všimneme jen dalšího dělení tvarování kovů. Je účelné připomenout, že terminologicky se nekryjí názvy výrobních pochodů s názvy výrobních oborů či odvětví popř. s názvy učebních oborů. Ze schematu pro tvarování kovů je mimoto vidět, že pro některé důležité obory strojírenské vý-

* Technický týdeník 12, 1964, č. 29, 3.

Schéma I.

Alternativa I.

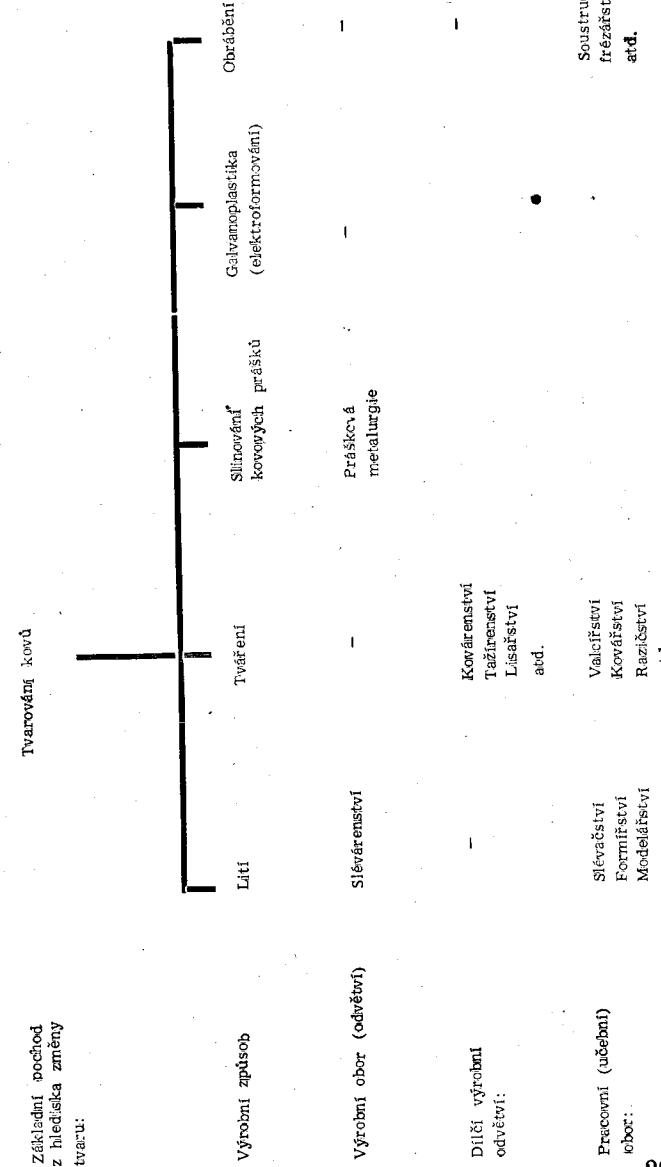
Strojírenská technologie

**Alternativa II.**

Strojírenská technologie

**Schéma II.**

Strojírenská technologie



roby nemáme souborných názvů. Jestliže např. lití odpovídá slévárenství, nemáme název pro výrobní obory odpovídající výrobním pochodem jako je tváření a obrábění. V nich máme jen názvy pro speciální obory jako např. kovárenství. Tento nestejný stupeň možnosti terminologického rozčlenění je dán složitým a různě probíhajícím vývojem ekonomickým a technickým. Tak např. slévárenství se vyvinulo během XIX. století jako samostatný obor, ve kterém byly jak samostatné obchodní slévárny, tak slévárny jako součást hutí nebo strojíren. Na druhé straně každá strojírna obráběla a obrábí, což bylo a je podstatným znakem její činnosti, takže se nevytvoril žádný zvláštní termín pro obrábění jako výrobní odvětví. Vidíme to i na rozdílném označování provozoven. Lije se ve slévárně, obrábí se v mechanických dílnách. Na tento historický vývoj nelze zapomínat ani při terminologických úvahách. Kdybychom např. vytvářeli schema strojírenské technologie před 100 lety, jistě bychom tam velmi uvažovali o tom, jak zařadit strojní zámečnictví; dnes nás mnohem více zajímá, jak zařadit svařečství. Ovšem slovní bohatství určitého jazyka, snadnost, se kterou se dají tvořit nová slova, to všechno má vliv i na možnosti tvoření terminologických schemat. Ale to už jsou úvahy, které přesahují rámec našich poznámek vyvolaných návrhy E. Hirschfelda.

K JAZYKOVEDNÝM TERMÍNOM *PLÁN* A *ROVINA*

Ladislav Dvoňák

V tomto príspevku chceme sa zaoberať používaním slov *plán* a *rovina* v jazykovednej literatúre a ich miestom v jazykovednej terminológii.

Na prvom mieste si všimneme používanie slova *plán*. V Slovníku slovenského jazyka¹ sa okrem základného významu „rozpracovaná, premyslená, pripravená predstava o niečom, týkajúca sa budúcnosti“ a ďalej významu „(obyč. v plánovanom hospodárstve) rozvrh činnosti s uvážením cieľa a prostriedkov na jeho dosiahnutie, obsahujúci postup procesov, lehoty spl-

¹ Slovník slovenského jazyka III, Bratislava 1963, 79.

nenia činnosti ap.“ atď. uvádza aj význam „odb. oblasť, súhrn príbuzných javov“, pričom sú tu príklady: *literárnohistorický plán, muzikálny, zvukový, rytmický, jazykový plán*. Ako vidieť, za oblasť sa môže v niektorých širších súvislostiach brat celý jazyk, takže sa potom hovorí o jazykovom pláne. Slovo *plán* v tomto odbornom význame sa však používa predovšetkým na označenie jednotlivých oblastí jazyka.

Najčastejšie sa slovo *plán* používa na označenie tzv. stránok jazyka v súhlase s vydeľovaním príslušných základných jazykových jednotiek.² Popri spojeniach *zvuková stránka jazyka, gramatická, lexikálna* (resp. *lexikálno-sémantická, lexikálno-významová, štýlistická stránka jazyka*) používajú sa aj spojenia, v ktorých sa namiesto slova *stránka* používa slovo *plán*, napr. *zvukový, gramatický, lexikálny, štýlistický plán jazyka* a pod. Napr. v súpise základných jazykovedných termínov, ktorý pripravila Československá terminologická komisia lingvistická, uvádzajú sa termíny *fonický (zvukový) plán jazyka, sémantický (významový) plán jazyka, lexikálno-sémantický (lexikálno-významový) plán jazyka a gramatický plán jazyka*.³ Takéto termíny sa používajú aj v odbornej jazykovednej literatúre.

V systéme jazyka teda predpokladáme štýlistický *plán*. (Miko) — Vykladá sa o vzniku a vývine celonárodného jazyka, jeho nárečí, jeho ďalší vývin v pláne zvukovom, gramatickom a lexikálnom. (Jóna) — Z jazykovedného stanoviska jazyk má tri hlavné stránky (tzv. *plány jazyka*): zvukovú, gramatickú a lexikálnovýznamovú. Týmto trom stránkam (*pláno m*) jazyka zodpovedajú tri hlavné jazykovedné náuky. (Jóna) — Do teraz sme prebrali prípady, keď realizácia východiska výpovede súvisí s lexikálnym *plánom jazyka*. (Mistrík) — Otázky syntaktického *plánu jazyka* však doteraz odolávajú tejto ofenzívne synchrónnej metódy. (Ružička) — Nebudeme sa dotýkať možnosti využitia modelov v pláne morfologickom a fonologickom. (Kučera-Ducár) — Nie je ľahké ukázať vo vývine hocktorého jazyka, ktoré zmeny v morfológickej stavbe sú vyvolané potrebami fonického, syntaktického alebo lexikálneho *plánu*. (Ružička) — I keď poďstava týchto morfologických geminát, ako by sme

² Tri hlavné stránky jazyka sú zvuková, gramatická a lexikálna stránka jazyka. Niekedy sa hovorí o morfológickej a syntaktickej stránke jazyka ako o osobitných stránkach jazyka (patria obidve ako zložky do gramatickej). Popri nich sa vydeľuje napr. štýlistická stránka jazyka.

³ *Soupis základných jazykovedných termínov*, Praha 1962 (rozmn.), str. 2.

ich pre stručnosť mohli nazvať, je značne odlišná od geminát dištinktívnych, jednako len mohli mať dosť značný vplyv aj na fonologické hodnotenie geminát dištinktívnych ako osobitných dvojdielnych konsonantov, najmä ak máme na zreteli vzájomnú závislosť jednotlivých jazykových plánov, v našom prípade plánu fonologického a morfológického. (Horecký) — Treba však prehľbovať poznanie všetkých plánov jazyka. (Blanár)

Inokedy sa termín *plán* používa na označenie oblastí v jazyku vydelených z iného hľadiska. Tak sa napr. v SR 29, 1964 hovorí o *apelovom pláne jazyka* a *reprezentačnom pláne jazyka*. Tu ide vlastne o vydeľovanie jednotlivých oblastí v jazyku a ich pomenúvanie slovom *plán* v zmysle teórie K. Bühlera o základných jazykových funkciách (resp. modifikácie tejto teórie). Inokedy sa slovo *plán* používa na označenie menších oblastí v rámci vyššie spominaných plánov, napr. v rámci štylistického plánu jazyka. Tak napr. v SR 29, 1964, 146 sa hovorí o oblasti štýlu, druhu (postupu) a oblasti útvaru ako o *základných štylistických plánoch* (na str. 145 sa o nich hovorí ako o troch *základných štylistických rovinách*; o termíne *rovina* pozri ďalej). Ináč sa zase slovo *plán* používa v tomto úryvku, kde sa tiež zamieňa so slovom *rovina*: K javu neurčitosti dochádza pri pomenovaní vôbec, ak sa akýmkoľvek spôsobom konfrontujú dva významové *plány*, napr. v prímere, v symboli, alegórii, perifráze, pri eufemizme, hyperbole, dvojzmysle, synonyme a irónii, najmä ak je medzi obidvoma významovými *rovinami* veľké rozpätie. (Miko) Celkove však môžeme konštatovať, že takéto používanie slova *plán* je zriedkavejšie. Obvykle sa používa slovo *plán* na označenie uvedených stránok jazyka (t. j. zvukovej, gramatickej a lexikálnej stránky).

Podobne ako slovo *plán* aj slovo *rovina* sa používa na označenie jednotlivých stránok jazyka. Pritom treba konštatovať, že s takýmto používaním slova *rovina* stretávame sa čoraz viac v novšej a najnovšej jazykovednej literatúre.⁴ Termín *rovina* popri termíne *plán* používajú tí istí autori, a to neraz aj v tom istom článku.

Táto analýza dovoľuje nám vyčleniť inventár prostriedkov v určitej jazykovej rovine (vetnej, syntagmatickej, morfológickej, fonologickej). (Kučera-Ducár) — Súborne vyznačuje základné systémové prvky jednotlivých jazykových rovín okrem syntactickej. (Horecký)

⁴ Nie bez vplyvu ruskej jazykovednej literatúry (porov. rus. *uroven*).

Slovo *rovina* sa však najčastejšie používa na označenie rozličných oblastí v jazyku, vydelených na základe najrozmanitejších hľadísk, z ktorých pozorujeme systém jazyka.

V systematike štylistiky hovoríme o troch základných štylistických rovinách: o rovine štýlov, o rovine slohových druhov a o rovine slohových útvarov. (Mistrík) — Všetky doteraz spomenuté triedy podstatných mien tvoria základnú sémantickú rovinu. (Horecký)

Veľmi časte sú dnes vyjadrenia typu *byť/nebyť na jednej rovini*, *na tej istej rovini*, *patriť/nepatriť do jednej roviny*, *nachádzať sa na jednej rovini* — *nachádzať sa na inej rovini*. Všetkými týmito vyjadreniami sa vystihujú javy rovnorodé alebo rôznorodé. Mohli by sme ich vyjadriť rozličnými synonymnými vyjadreniami, ako napr. *patria/nepatria spolu*, *sú/nie sú rovnakého rázu, charakteru*, *ide o rozdielne faktky, nejde o rovnaké faktky* a pod.

Oslonenie je teda jazyková jednotka, nachádzajúca sa na inej rovine než vety, ktorými vyjadrujeme svoje myšlienky. (Ružička) — Ak pristupujeme k našej spornej otázke z hľadiska syntagmatického, musíme skúmať a kláňť vedľa seba javy rovnorodé (patriace do jednej roviny). (Ružička) — Zmena uvedených spojení so zámenom na nové spojky je na tej istej rovine ako zmena súvztažnej zámennej dvojice v samostatnú novú spojku. (Ružička)

Pravda, používanie slov *plán* a *rovina* v kontextoch, ktoré sme práve naznačili, nie je osobitnou vlastnosťou slovenskej jazykovednej terminológie. S rovnakým používaním oboch týchto slov stretávame sa aj v českej lingvistickej literatúre.

Predně je otázka, jak chápeme gramatickou stavbu jazyka (nebo těž gramatický plán jazyka, do něhož zahrnujeme jak stavbu morfologickou, tak syntaktickou). (Dostál) — Chtěl bych upozornit na to, že se dosud nedoceňovala souvislost systému syntaktického s plánem lexikálním. (Mrázek) — Tyto dělení výrazně odděluje i z hlediska konfrontačních popisů plán fonologický od ostatních plánů jazyka. (Barnet) — Konvergence vyvolané bilingvismem zasáhla všechny tři hlavní plány jazyka (zvukový, mluvnický a lexikální). (Horálek) — Zdůrazňuje-li teoretickou nutnost jasného pojmového vymezení roviny mluvnické větné stavby, nijak tím ovšem netvrďím, že je tato rovina zcela autonomní. (Daneš) — K posouzení povahy formy je nezbytné vyjít od nejvyšší roviny, syntaktické. (Kopečný) — Není možno syntaktickou rovinu

redukovať po formálni stránce na nižší rovinu morfologickou. (Kopečný) — Bylo by snadné postaviť dogma, že stylová diferenciace tkví len v rovině syntaktické a lexikálnej, jak sa častejši děje. (Havránek) — Ani v rovině morfologické nejde o tak podstatnou diferenciaci v prostředcích tvarových. (Havránek) — Analysujeme-li jakoukoli elementární výpověď, tj. základní jednotku jazykového projevu, je možno celou její složitou jazykovou výstavbu rozložit v podstatě na čtyři výstavbové roviny. (Bauer-Grepl; 1. rovina výstavby konkrétního věcného obsahu, 2. rovina mluvnické výstavby výpovědi, 3. rovina modální výstavby výpovědi, 4. rovina výstavby funkční perspektivy výpovědi — rovina výstavby aktuálního větného členění) — Slovník, který užívá bohatě odstíněné stupnice pro stylistickou klasifikaci, měl by přibližet také k faktu, že i nespisovné prostředky odborného vyjadřování nejsou na téže rovině, a že je mezi nimi často velký rozdíl. (Machač)

Či už vychádzame od termínov *plán* a *rovina* a skúmame ich významy, alebo vychádzame od príslušných pojmov a skúmame ich označenie v jazykovednej terminológii, zistujeme nedostatky, ktoré by sa v terminológii nemali vyskytovať.⁵ Slová *plán* a novšie aj *rovina* sa používajú jednak na označenie základných stránok jazyka, základných oblastí jazyka, ale aj na označenie jednotlivých oblastí jazyka a či súhrnov rovnakých javov. Z druhej strany zas napr. na označenie jednotlivých stránok jazyka sa nepoužíva len jeden termín, ale dva termíny, *plán* aj *rovina*.

Pri ustaľovaní termínov možno uvažovať o viacerých riešeniach. Mohol by sa napr. vždy používať termín *rovina*, za čo by hovoril jeho veľmi častý výskyt v najnovšej jazykovednej literatúre (nie bez nádychu istej módnosti tohto výrazu). Ale práve s ohľadom na isté frazeologické zvraty (*byť/nebyť na tej istej/jednej rovine, nachádzať sa na jednej rovine* a pod.) by sme neradili používať len termín *rovina*. Podľa nášho názoru na označenie základných zložiek a či stránok jazyka by sa mal používať termín *plán*, ktorý sa v tomto význame používa dlhšie ako slovo *rovina*. Hovorilo by sa teda len o zvukovom (fonic-

⁵ K teoretickým požiadavkám, ktoré sa kladú na termíny, pozri napr. J. Horecký, *Základy slovenskej terminológie*, Bratislava 1956, 35 n. (kap. *Termín a jeho vlastnosti*), K. Sochor, *Příručka o českém odborném názvosloví*, Praha 1955, 40 n. alebo najnovšie V. Budovičová, *Sémantické princípy odbornej terminológie*, ČSTČ 2, 1963, 193 n., najmä str. 205 n.

kom), gramatickom, lexikálnom atď. pláne jazyka. Slovo *rovina* by si zachovalo „pohyblivejší“ ráz, t. j. používalo by sa na označovanie jednotlivých oblastí jazyka alebo oblastí príslušných plánov jazyka, ktoré sa vydeľujú na základe najrozmanitejších aspektov. Takému chápaniu termínu *rovina* najlepšie vyhovuje aj používanie výrazov typu *byť/nebyť na jednej/tej istej rovine, patriť/nepatríť do jednej roviny* a pod.

POZNÁMKY K NIEKTORÝM LESNÍCKYM TERMÍNOM

Vítazoslav Hečko

V lesníckej terminológii sa používa niekoľko termínov, ktoré nemožno priať bez výhrad. Na sporné prípady chceme teraz upozorniť preto, aby sa v pripravovanej lesníckej norme ustáli vzhodnejšie pomenovania, o ktorých primeranosti a odbornosťi nebude pochyb.

Jedným zo sporných termínov je expresívny dvojslovny názov „lesný čert“. V Lesníckom terminologickom slovníku (Bratislava 1953, 26) sa toto zariadenie definuje ako „sochorový prístroj na usmerňovanie pádu stromu proti smeru jeho váhy a na vyťahovanie pňov z pôdy“. Taká istá definícia je aj v najnovšom návrhu lesníckej normy, ktorú pripravuje Slovenská komisia pre lesnickú terminológiu vo Zvolene. Podľa Naučného slovníka lesnického (I, str. 249) je „lesní čert (kudan, chlupáč) nejstarší pákový prístroj ke klučení stromů a pařezů, někdy i k uvolňování zavěšených stromů při kácení“. Viďno teda, že slovenská i česká definícia „lesného čerta“ sa úplne zhodujú. Je však otázka, či je názov „lesný čert“ vhodný pre modernú lesnícku terminológiu. Tento termín je totiž významove nepriezračný, o čom svedčí napr. aj skutočnosť, že pri českej definícii uvádzajú sa jeho dva ľudové ekvivalenty, a to *kudan* (Trávníček v Slovníku jazyka českého vysvetľuje slovo *kudan* ako „náradí na dobývání pařezů“, pričom termin „lesní čert“ dáva z pochopiteľných príčin do úvodzoviek) a *chlupáč* (Trávníček ním rozumie iba „chlupatého človeka“). Česky aj slovensky termin „lesný čert“ vznikol doslovným prekladom nemeckého termínu *Waldteufel*. V Německo-českom

lesnickom slovníku, ktorý vydala Československá matica lesnická v Písku (zv. 15, str. 2) sa termín *Waldteufel* prekladá ako *kudan*. Svedčí to o snahe autorov slovníka vyhnúť sa doslovnému prekladu pri preberaní odborného termínu z cudzojazyčného názvoslovia. V Nemecko-ruskom poľnohospodárskom slovníku (Nemecko-russkij seľskochoziajstvennyj slovar, Moskva 1952) sa termín *Waldteufel* prekladá ako *korčevalnaja mašina* („lesnoj čort“), pričom termin „lesný čert“ sa uvádza iba v úvodzovkách a v zátvorkách, z čoho jasne vyplýva, že toto pomenovanie nie je prijateľné ani v ruskom lesníckom názvosloví. Iné ruské ekvivalenty tohto termínu sú *korčevalka* alebo *korčevatel*, česky *klučka*, slovensky *klčovačka*, teda zariadenie na klčovanie pňov. Kedže sa „lesný čert“ nepoužíva len na klčovanie pňov, ale i na usmerňovanie pádu ťažených stromov (má teda dve funkcie), termín *klčovačka* nie je celkom vyhovujúci, lebo vystihuje iba jednu z uvedených funkcií. Vzhľadom na to, že hlavnou funkciou tohto zariadenia je ťahanie (pri usmerňovaní pádu stromov aj pri klčovaní pňov), navrhujeme nahradíť ho termínom *lesný ťahač*, prípadne *reťazový ťahač*. Navrhovaný termín slovotvorne korešponduje s lesníckym termínom *obracac*.

Ďalším sporným termínom v súčasnej lesníckej terminológii je termín „murový prúd“.!¹ Najpravdepodobnejšie vznikol pod vplyvom nemeckého termínu *Mure*, ktorého ruské ekvivalenty sú *selevoj potok* a *sel*. Podľa niektorých sovietskych autorov ide o „ronový prúd bahna so štrkem“ alebo o „dažďový ron“. Ruské slovo *potok* má niekoľko významov: potok, bystrina, prúd, tok, vodotok, záplava, pás. „Murový prúd“ je pedologickeo-klimatický jav, pri ktorom sa vo vysokohorských polohách odplavuje za veľkých lejakov veľké množstvo zeme, bahna, kamenia, sutín, pričom vznikajú obrovské škody nielen na lesných, ale i na polných kultúrach. Tieto skutočnosti má na mysli inž. D. Zachar, keď v pripravovanom diele *Zalesňovanie nelesných pôd* (rukopis, str. 23) piše o „zemnom a sutinovom prúde“ (rusky *sel, selevoj potok*) v súvislosti s lejakmi, pričom na inom mieste hovorí dokonca o sutinových povodniach a o dátume povodeň. Zacharov termín *sutinová povodeň*, ktorým obmeňuje termín „sutinový prúd“, je významovo oveľa priezračnejší ako doterajší názov „murový prúd“, pretože zahrňuje jednak povodeň ako následok lejaka a jednak odplavovanú

¹ Pozri V. Hečko, *K diskusii o lesnickej terminológii*, ČSTČ 2, 1963, 363.

hmotu — sutinu. Termín „sutinový průd“ nevystihuje tak jasne práve súvislosť javu s lejakom. Tento príklad svedčí dosť jasne o tom, ako si vie autor sám utvoriť odborný termín, keď je presvedčený, že iný termín je nevyhovujúci.

V starších lesníckych knihách, ale i v prácach niektorých súčasných lesníckych autorov vyskytuje sa dosť často adjektívum *pestebný*, napr. vo výrazoch *pestebné oblasti*, *pestebná činnosť*, *pestebné zásahy*, *pestebné opatrenia*, *pestebná technika* atď. V tých istých knihách a prácach možno súčasne nájsť lesnícke výrazy *pestovať lesy*, *pestované lesy*, *oblasti pestovania*, *pestovanie lesa* atď. V prvom prípade sa používa adj. *pestebný*, odvodené od slovesa *pestiť*, teda nie od slovesa *pestovať*, a v druhom prípade sa zase nepoužívajú výrazy „*pestiť*“ lesy, „*pesteneť*“ lesy, oblasti „*pestenia*“, „*pestenie*“ lesov, t. j. výrazy s odvodeninami slovesa „*pestiť*“. Pretože sa lesy „*nepestia*“, ale pestujú, pretože porast, ktorý sa pestuje, je pestovaný porast, nie „*pestený*“ porast, ani činnosť, ktorou sa pestovanie lesa uskutočňuje, nemôže byť „*pestebná*“, ale *pestovná*. Správne sú teda iba výrazy *pestovná oblasť* (*oblast pestovania*), *pestovné zásahy*, *pestovná technika* atď. Adjektívum *pestovný* tvorí sa od slovesa *pestovať* takisto, ako sa tvorí od slovesa *poľovať* adjektívum *poľovný* alebo od slovesa *chovať* adjektívum *chovný*. V českej lesníckej literatúre je v tomto smere podobná situácia, lebo ekvivalentom slovenského termínu *pestovanie lesov* je v češtine termín *pěstování lesů*, ale namiesto slov. termínu *pestovná technika* je v češtine *pěstební technika*, teda výrazy, v ktorých je adj. *pěstební* odvodené od slovesa *pěstit*, a nie *pěstovat*. V českej literatúre je i výraz *pěstba*² = *pěstování* a *pěstební smer*, z čoho vyplýva, že adj. *pěstební* možno pokladat i za odvodeninu od slova *pěstba* podobne, ako sa v slovenčine adj. *žatevný* pokladá za odvodeninu od slova *žatva*. Keby v slovenčine jestvovali slová „*pestba*“ a „*pestit*“, bolo by náležité aj adj. *pestebný*. Inak môže byť správne iba adj. *pestovný*.

V lesníckych publikáciách o lesnej ťažbe vyskytuje sa často názov „vývozné miesto“, t. j. miesto, kde sa sústredí drevná hmota určená na vývoz, a „odvozné miesto“, kde sa zase sústredí drevná hmota určená na odvoz. Tieto dvojslovné ter-

² Slovník spisovného jazyka českého II, Praha 1964, 565 hodnotí však slovo *pěstba* ako knižné a exemplifikuje ho príkladmi *pěstba zeleniny*, *řepy; pěstba lesního stromoví*.

míny by sa mohli z praktických dôvodov skrátiť na jednoslovne termíny *vývozište* a *odvozište*. (Ide tu o analógiu s inými terminmi, napr. s termínom *prekladište*.) V súvislosti s týmto návrhom museli by sa však zmeniť často používané skratky VM (vývozné miesto) a OV (odvozné miesto) na V (*vývozište*) a O (*odvozište*). Ide teda o skrátenie, zjednodušenie termínov. Podobná úprava sa urobila vo včelárskej terminológii, kde sa namiesto striedavo používaných dvojslovných pomenovaní *kočovné miesto*, *kočovné stanovište* ustálil termín *kočovisko*.

O PÔVODE ČESKÉHO NÁZVU STÁVEK

Vlado Uhľář

V odbornej českej pletiarskej terminológii sa osnovné pletiarske stroje nazývajú stávkami. Názov *stávek* v prostej hláskoslovnej úprave sa zavše prenáša aj do slovenčiny ako *stávok* (pozri napr. V. O t á n e k — R. M e s j a r, *Technológia výzieb pletenín*, Bratislava 1956).

Každému, kto má základné jazykovedné poznatky, je zrejmé, že názov *stávek* v češtine je deminutívum k názvu *stav*, a to v tom význame, ktorý je v odbornom názve *tkadlecký stav* (po slovensky *krošná*) a že jeho korenná morfémna je spoločná so slovesami *stavať*, *stavit*; slovo *stav* má postverbálny ráz. Etymologicky tieto slovesá a ich odvodeniny (*postaviť*, *zastaviť*) súvisia so slovesom *stáť*, *stojím*.

Ak si však uvedomujeme, že primitívny stav (takisto ako aj slovenské *krošná*) bol veľmi prostou spravou na napätie osnovných nití za účelom tkania, chápeme, že jeho pôvodný význam je veľmi blízky významu dnešného slova *stojan*. Nie ináč je to aj s ruským názvom *stan*, *stanok* vo význame „*krošná*“, lenže v ruštine sa niekedy chápe aj ako stroj.

Ak celú otázku chápeme v historickom vývine, je celkom jasné, že čes. *stav*, slov. *krošná* boli prostým zariadením, na ktorom sa vytvárala látka na odievanie, či už krížením pozdĺžnych osnovných nití s priečnymi (útkom) a či pomocou splietania osnovných nití navzájom rozličnou technikou, hoci takto sa tvorili predovšetkým sietoviny, čipky ap.

Význam slovesa *pliesť*, ktorým sa v pletiarskom odbore prie-

myselnej výroby označuje iba taká činnosť, ktorou sa pomocou slúčiek a očiek vytvára pletenina (na rozdiel od tkaniny), nemožno však izolovať od jeho prvotného významu. Prvotný význam slovesa *plieť* veľmi dobre poznáme v ľudovej činnosti znácej zo spojení *plieť plot*, *plieť košíky*, *košiny*, *sief*, *bič*, *veniec* ap. Pri pletení košíkov, plotov ide o pletenie, dnes odborne nazývané primitívny tkaním (i polotkaním).

Uvedené súvislosti by si mali uvedomiť aj pracovníci v pletiarskom priemysle, ak nechcú upadať do zaujatosti, ktorá im bráni chápať význam čes. názvu *stávek* (slov. *krosienka*) v súvislosti s názvom *stav*, *tkadlecký stav* (slov. *krosná*).

U pracovníkov pletiarskeho odboru textilného priemyslu je totiž istá averzia proti tkácom vyplývajúca azda z toho, že tkaniny sa stali v dôsledku historického vývinu na dlhé dejinné obdobia skoro výhradným materiálom na odievanie, prípadne z povedomia, že pletiarsky priemysel v prítomnosti je v období veľkého rozkvetu. Na pletiarskych strojoch sa totiž vyrábajú najrozmanitejšie a najhladanejšie pleteniny, ktoré sa stále viac používajú aj na vrchné odievanie (najmä ženské odevy). Z uvedenej averzie vznikol náhľad, že čes. názov *stávek* súvisí vraj s triednymi bojmi, keď sa textilní robotníci stávkovaním bránili proti zavádzaniu strojov a podľa príkladu anglických luddistov ich rozbíjali v pomýlenom názore, že sú príčinou ich nezamestnanosti a biedy.

Hoci ide očividne o naivnú etymológiu, ktorá je v úplnom rozpore s dejinnou skutočnosťou (išlo o ničenie pradiarskych a tkáčskych strojov; v Čechách v r. 1843—44 v kartúmkach rozbíjali perotiny na rýchlu farebnú tlač), prejavuje veľkú životnosť. Zakorenila sa totiž u učiteľov odborných pletiarskych predmetov a z ich výkladov a ústneho tradovania sa rozniesla do závodov, ale aj na odborné vedecké pracoviská (Výskumný pletiarsky ústav).

Blízka k skutočnosti je iná ľudová etymológia z týchto kruhov, podľa ktorej čes. *stávek* súvisí s postavením ihál v pletiarskych strojoch, kde ihly „stoja“.

Aby sme podopreli správny jazykový výklad českého názvu *stávek*, teda interpretáciu, podľa ktorej je čes. *stávek* deminutívum k *stav* (*tkadlecký stav*, slov. *krosná*), uvedieme citát z práce A. A. Smolkovej, odbornej učiteľky ručných prác, ktorá v článku O starobylém pletení na „krosienkach“ čili „krosienčích“ u lidu uhersko-slovenského (Národopisný sborník česko-slovenský, Praha 1904, str. 3 n.) hned' v úvode píše: „Mezi nejstarší práce našeho lidu vřaditi dlužno pletení na krosien-

kách čili krosencích. Již samo pojmenování poukazuje na původ a vznik práce, neboť „krosienka“ (jsou) zdrobnělým tvarem slova „krošná“, kterýmžto názvem pojmenován jest v uher-ském Slovensku stav tkalcovský; znamená tudiž slovo „krosienka“ asi tolik, jako kdybychom řekli „stávek“. Pojmenování toto jest nejen nejvýš vhodné, ale i svérázné a původní, o čemž se během tohoto článku přesvědčíme.“

Podotýkame, že v článku Smolkovej sa okrem správneho výkladu názvov *krosienka* — *stávek* stretáme aj s jemným rešpektovaním slovenských ľudových názvov, ktoré počula pri výskume slovenských čipiek a rožkastých čepcov vyrábaných na krosienkach od ľudových pletiarok v Honte (Trpín, Medovarce). Uvádza aj živý ľudový názov *pletiarka*, vytvorený na základe súvislosti s činnostou pletenia. Uvedený citát pomôže odborníkom nejazykovedcom z pletiarskeho priemyselného odboru správne pochopiť skutočný význam a pôvod názvov *stávek* (čes.) a *krosienka* (slov.).

Z P R Á V Y A P O S U D K Y

JEDNOTNÁ KLASIFIKACE PRŮMYSLOVÝCH VÝROBKŮ V ČSSR

Před dvěma roky schválila vláda ČSSR svým usnesením č. 576/1962 zásady pro vypracování jednotné klasifikace průmyslových výrobků a uložila Ústřední komisi lidové kontroly a statistiky (tehdy Ústřednímu úřadu státní kontroly a statistiky), aby organizovala veškeré práce směřující k realizaci tohoto úkolu. Ze zástupců výrobních ministerstev, hlavních odběratelských orgánů a objektivních orgánů vlády byla při Ústřední komisi lidové kontroly a statistiky vytvořena ústřední komise pro vypracování klasifikace průmyslových výrobků, která všechny práce na klasifikaci celostátně usměrňuje.

Cíle sledované touto prací jsou velmi náročné. Prvním z nich je, aby byla odstraněna dosavadní mnohost nejrůznějších klasifikací a nomenklatur a aby vznikla klasifikace jednotná s možností víceúčelového využívání pro různé národnospodářské účely.

Až dosud si vytvářel výrobkové klasifikace prakticky každý výrobní resort, nebo si je dokonce vypracovávaly i jednotlivé výrobní organizace. To prakticky znamenalo, že týž výrobek, pokud jej produkovalo více výrobčů, byl několikrát tříděn různým způsobem a měl pokaždé jiný číselný znak.

V nové klasifikaci se provádí třídění výrobků výhradně podle věcného hlediska a každý výrobek smí být uváděn jen na jednom místě klasifikace a má jen jeden obecně platný číselný znak.

Dále byla až dosud nejednotnost v tom, že tytéž výrobky byly jinak tříděny v oblasti výroby a jinak v oblasti odbytu a zásobování a konečně zcela jinému systému třídění týchž výrobků se používalo ve vnitřním a zahraničním obchodě.

Z toho pochopitelně vyplývalo, že administrativa v dodavatelsko-odběratelských vztazích byla velmi rozsáhlá a nákladná. Dodavatel výrobky dodával podle své nomenklatury, odběratel je podle této nomenklatury sice objednával, ale sám si je evidoval podle vlastní zásobovací nomenklatury nebo podle nomenklatury platné v systému vnitřního obchodu. Výrobce – byl-li pro ten účel technicky vybaven – zpracovával mechanizovaně své podklady o odbytu a odběratel, zejména vnitřní obchod, zpracovával údaje o dodaném zboží mechanizovaně znova, takže se miliony štítků děrovaly na dvou místech na každé sledované období. Bude-li třídění výrobků ve výrobě i v obchodě sjednoceno, bude možno nahradit v budoucnosti objednávky i faktury týmž děrným štítkem, který bude obíhat mezi odběratelem a dodavatelem.

Nová klasifikace se proto řeší tak, že bude platit ve výrobě, v zásobování i v obchodě.

Vytvářejí se též předpoklady pro to, aby byla zajištěna návaznost nové klasifikace i na jiné věcně odlišné třídicí systémy, jako např. na klasifikaci základních fondů, na sazebník daně z obratu apod.

Jednotná klasifikace průmyslových výrobků představuje prvnou etapu prací na vytvoření jednotného systému ekonomických klasifikací, který bude zahrnovat třídění činností všech odvětví národního hospodářství.

Při pracích tak zásadního významu je důležitá i otázka terminologické správnosti a jazykové čistoty.

Nejde jen o to, aby byla klasifikace po jazykové stránce správná a „česká“, nýbrž i o to, aby se této přiležitosti využilo k pozitivnímu působení na odborné názvosloví ve všech klasifikovaných odvětvích. Přiležitost k tomu je veliká, neboť jen jednotná klasifikace průmyslových výrobků bude obsahovat asi 35 000 položek, majících charakter technických termínů.

Aby po všech stránkách byla jednotné klasifikaci věnována náležitá peče, vyslovil předseda Československé akademie věd akademik František Šorm souhlas s tím, aby se Ústav pro jazyk český ČSAV aktivně účastnil prací na klasifikaci a aby zajišťoval ryzost jazyka a pečoval o uplatnění všech filologických aspektů, které tento orgán Československé akademie věd v současné době sleduje. Spolupráce Ústavu pro jazyk český ČSAV s ústřední komisí pro vypracování klasifikace průmyslových výrobků je velmi plodná a přináší pozitivní výsledky. Ve zvláštní pracovní skupině se probírají postupně všechna odvětví průmyslu a dbá se na to, aby byly odstraneny rozdíly v pojetí i v dikci mezi jednotlivými částmi klasifikace, jejichž návrhy vypracovává celkem 15 různých ústředních orgánů.

Práci ovšem ztěžuje okolnost, že návrh klasifikace je dosud „živý“ a stále se ještě zpřesňuje a upravuje. Bylo vypracováno již celkem 6 variant klasifikace, a dosud nejsou práce skončeny. Konečnou redakci klasifikace po jazykové stránce bude nutno provést až v rukopise pro tisk.

Dalším cílem sledovaným při vytváření jednotné klasifikace průmyslových výrobků je umožnit důsledné oborové řízení a plánování našeho průmyslu. Odvětví průmyslu jako celek jsou příliš hrubá a nesourodá a nelze jich použít pro hlubší plánování a pro podrobnější ekonomické rozbory.

Oborové členění jako základ pro oborové řízení a plánování bude nutno promítnout i do podnikové evidence, aby bylo podle něho možno sledovat a vykazovat hlavní národochospodářské ukazatele.

Oborové členění je též východiskem pro uplatnění metody bilancování mezi oborových vztahů čili pro provádění tzv. strukturální analýzy, vycházející z předpokladu lineární závislosti ve vztazích mezi obory. Využívá se při ní maticového počtu.

Šílancování meziodvětových a mezioborových vztahů se má stát jedním z důležitých nástrojů řízení na všech stupních. Jeho používání ukládá usnesení vlády č. 749/1963.

Při třídění v jednotné klasifikaci se ovšem nepostupuje až do sortimentní skladby výrobků, nýbrž jde se jen po mez, která je odůvodněna celostátními potřebami. Pro další podrobné třídění výrobků je určen systém oborových číselníků, který se v současné době rovněž připravuje. Pro každý obor se vypracuje samostatný oborový číselník.

Závěrem je nutno říci, že vypracování jednotného systému ekonomických klasifikací, jehož pravou částí je jednotná klasifikace průmyslových výrobků, bude mít rozhodující význam pro automatizaci administrativních prací, která se bez plně unifikovaných podkladů neobejde. Proto problém vypracování jednotné soustavy ekonomických klasifikací je v současné době problémem celosvětovým. Všechny země pociťují potřebu se s ním nějak vyrovnat. Problematika národních klasifikací se stává předmětem jednání na mezinárodních konferencích a zdá se, že bude reálně sjednotit postupně klasifikační systémy i mezinárodně.

V oblasti výzkumu i pokusů o jejich realizaci je na tomto poli Československo dosud daleko. Ukažuje se nyní velmi správným, že vlastním pracím na vytvoření jednotné klasifikace předcházel vědecko-teoretický výzkum, který provedli pracovníci Výzkumného ústavu národního hospodářského plánování a jehož výsledky byly schváleny vládou. Tím byly předem objasněny důležité principy a práce mohly být v důsledku toho organizovány cílevědoměji. Počítá se s tím, že by ještě v tomto roce byl návrh jednotné klasifikace průmyslových výrobků dokončen a že by se od r. 1966 mohlo započít se zaváděním klasifikace v praxi.

Otomar Smrčina

TERMINOLÓGIA V 46. ROČNÍKU ČASOPISU NAŠE ŘEČ

Aktuálnosť terminologických otázok mohli by sme ilustrovať okrem iného aj tým, že sa terminológií venuje pozornosť v početných odborných časopisoch. (Porov. napr. K. Sochor, *České odborné časopisy a terminologie*, ČSTČ 2, 1963, 307 n.) Výnimkou tu nie je ani jazykovedný časopis Naše řeč, ktorý v minulom ročníku (roč. 46, 1963) priniesol niekoľko príspevkov týkajúcich sa terminologickej problematiky. Takéto príspevky sa najčastejšie objavovali v rubrike Drobnosti.

V prvom číslе Fr. Váha venuje pozornosť terminologickým slovesám *přemnožit* a *přeplnit*. Sloveso *přemnožit*, ktorého výskyt je viac-menej obmedzený na sféru poľnohospodárstva a lesníctva, kde sa používa ako

oborný termín, nepokladá autor za príliš vhodné v publicistike, kde sa spravidla „spresňuje“ príslovkami, čo je vcelku zbytočné. Odporúča, aby sa v publicistických príspevkoch namiesto výlučne odborného *přemnožit* používalo radšej bežné *přiliš rozmnožit*. Ináč sloveso *přemnožit* pokladá Váhala za ústrojné, správne a spisovné (podobne ako slovesá typu *přeplatit*, *přesladit*, medzi ktoré dobre zapadá významove i slovotvorne). Sloveso *přeplnit* patrí významove do tej istej skupiny ako sloveso *přemnožit*. V spojení „*přeplnit plán*“, ktoré má vyjadrovať „vykonat viac ako predpokladá plán“, je však sloveso *přeplnit* použité nevhodne. Výraz „*přeplnit plán*“ je mechanický preklad ruského spojenia *plan perevypolňat*, za ktoré sa bežne používa česky výraz *plán překročit*. – V tom istom čísle M. Knappová upozorňuje na nevhodné (môdne) použitie slovesa *navýšiť* v spojeniach „*navýšení výroby*“, „*navýšení kapacity*“ ap. Uvedené spojenia v nenásilnej a všeobecne zrozumiteľnej podobe majú vyzerať takto: *zvýšení výroby*, *zvýšení kapacity*.

V drobnosti z druhého čísla (*Autokempink a trempink*) kladie si Fr. Váhala otázku, či je správne pomenovanie *autokempinkový tábor*. Pre toho, kto vie po anglicky, je totiž toto pomenovanie prinajmenej prekvapujúce. (Slovo *autokempink* je dejové substantívum a znamená vlastne „automobilové táborenie“.) Ak však pomenovanie *autokempink* chápeme ako značkové, možno s ním potom narábať ako s ktoroukoľvek inou lexikálnou jednotkou, teda aj tvoriť pomocou neho ďalšie pomenovania. Autor vyslovuje názor, že by bolo najlepšie, keby sa pre nové pojmy vytvorili vhodné české pomenovania.

Terminologický charakter má článok A. Tejnora Bessemerova, *bessemerová nebo besemerská ocel?*, publikovaný v treťom čísle. Poukazuje sa v ňom na to, že v odbornom názvosloví nie sú zriedkavé termíny s menom objaviteľa, konštruktéra ap. Výhodou týchto termínov je ich operatívnosť, jednoznačnosť a medzinárodnosť. Proti týmto nesporným prednostiam majú termíny tohto typu niektoré nevýhody: sú menej priezračné (z ich formy sa dozvedáme o podstate javu oveľa menej ako z terminov opisných), nezapadajú do logickej štruktúry súboru termínov (ich jazyková štruktúra nie je v súlade s definíciou) a z takýchto termínov sa nedajú tvoriť zložené prípadne mená. Závažná je i námietka, že termíny s menom objaviteľa sú vzhľadom na svoju motiváciu izolované a narúšajú systémovosť súboru, v ktorom sa vyskytujú. Preto je celkom pochopiteľná snaha nahradzať ich pri usporadúvaní istého názvoslovia termínnimi motivovanými priezračnejsíe (*Assmanův psychometr* – *aspirační psychometr*, *Foucaultovy proudy* – *vřivé proudy*). Pri nahradzanej týchto termínov treba však brať do úvahy mieru ich vžitosti v domácej i zahraničnej literatúre. A tu sa ukazuje, že by nebolo výhodné meniť názvy druhov surového železa utvorené z mien vynálezcov, pretože takto sú ustálené aj v cudzojazyčnej literatúre. (A. Tejnor uvádza príklady

z päťjazyčnej normy 42 0041 z r. 1959 – Hutnické železo a jeho výroba.) Autor sa podrobnejšie zaoberá aj otázkou gramatickej podoby názvov tohto typu a rieši ju v súlade s citovanou normou a Technickým náučným slovníkom. Odporuča teda termíny *Bessemerova ocel*, *Bessemerovo surové železo*, *Bessemerův pochod*, a nie podoby „bessemerová ocel“, resp. „bessemerská ocel“.

Terminologický ráz majú aj drobnosti A. Tejnora a J. Filipca v tom istom čísle. A. Tejnор rozoberá nejasnosť spojenia „exportní souběh“, v ktorom pochopenie významu stáhuje slovo *souběh*. Toto slovo sa vo výrobnej praxi začalo používať na označenie výrobkov zhotovovaných „v souběžné výrobě zboží“ pre pôvodného objednávateľa i pre iných objednávateľov doma alebo v zahraničí. Pri pomenovaní nového pojmu bol vlastne vyjadrený len jeden znak – *súbežnosť*, čo je pre bežné dorozumievanie nedostačujúce. Autor vo svojom príspevku vystríha pred používaním terminov zrozumiteľných len úzkemu okruhu odborníkov na ciele bežného dorozumievania. J. Filipec zaujíma vo svojej poznámke kritické stanovisko k novovzniknutým termínom „pletáž“ a „kusáž“. Neodporúča ich, pretože ide o pomenovania slangové, ktoré sa zo skupiny slov na -áž (*garáž*, *síláž*, *tonáž*) vydeľujú ako slová hybridné, utvorené z domáčich základov a cudzej prípony. Namiesto nich sa v bežnom styku aj v odbornom vyjadrovaní celkom vystačí s dvojslovnými termínmi *pletené zboží* (slov. *pletený tovar*) a *kusové zboží* (slov. *kusový tovar*). – Z terminologickej hľadiska je zaujímavá poznámka Fr. Cuřína Semela a jiné názvy dětských her, v ktorej si všíma vplyv latinčiny na pomenovanie detských hier. Napr. názov hry z okolia V. Bíteša *trantribus* vysvetluje z latinského výrazu „trans tribus“ = viac ako traja; túto hru nazaj môžu hrať najmenej traja hráči.

Terminológie sa v značnej miere dotýka aj článok M. Těšitelovej *Slovník starých českých mlynů*, uvarený vo štvrtom čísle. Autorka sice v úvode pripomína, že jej nejde o špeciálnu mlynársku terminológiu, ale zároveň si je vedomá toho, že sa jej celkom nemôže vyhnúť. V prvej časti článku (Starý mlyn, jeho zařízení a jeho výrobky) stretáme sa s pomenovami *mlýny větrné*, *mlýny vodní*, *kola korečková* (*korečník*), *kola lopatková*, ale aj s pomenovami *hubenáč*, *vantroky* ap. Je to v súlade so zámerom autorky zmieniť sa „nejen o slovach spisovných, ale i slangových, popr. lidových a nářečních“. V ďalšej časti (Obyvateľé starého mlýna) nachádzame pomenovania *stárek*, *mládek*, *krajánek*, *mleč*, ale aj *starší mládek*, *mladší mládek*, *učedník-prášek*, ako aj niekoľko starobylých ustálených spojení viažúcich sa na mlynárske remeslo (*krajánek šel po vodě*, *proti vodě*, *po střiku*, *volné dilo* ap.). I keď sa to netýka terminológie, hodno upozorniť na Těšitelovej interpretácii niektorých frazeologických spojení (*mít něco za lubem*, *přijít se svou troškou do mlýna*) späť s vykonávaním mlynárskeho remesla. Z lexikologickejho,

ale aj z terminologického hľadiska je pozoruhodné autorkino zistenie, že mlynársky slovník bol významou súčasťou českej slovnej zásoby, bral z nej príslušné pomenovania, ale ju aj obohacoval o nové slová tvorené v intenciach českého jazyka. Mnohé z týchto slov jestvujú ako súčasť novej mlynárskej terminológie, iné sa zasa vrátili do bežnej slovnej zásoby.

Ak má byť informácia o terminologických príspevkoch v uplynulom ročníku časopisu Naše řeč úplná, treba sa ešte zmieniť o Hauserovej recenzii *Hornického terminologického slovníka* (posudok F. Buffu o tomto slovníku pozri aj v ČSTČ 1, 1962, 174–177), ako aj o príspevku S. Utěšeného *Křížení názvů pro pavouka a brouka v nářečích*, ktorým sa začína séria krátkych príspevkov o pomenovaniach spojených s tradičnou kultúrou českého vidieka, so starším spôsobom poľnohospodárskej práce ap.

Aj z tejto stručnej informácie je zrejmé, že v časopise Naše řeč venuvala sa istá pozornosť aj terminologickým otázkam, hoci jeho zacielenie je iné.

Ivan Masár

ZÁSADY PRO TVOŘENÍ ANGLICKÝCH TECHNICKÝCH NÁZVŮ

Britský normalizační ústav vydal v roce 1963 Doporučení pro výběr, tvorbu a definování technických názvů (Recommendations for the Selection, Formation and Definition of Technical Terms, B. S. 3669:1963, Price 5/-net, British Standards Institution incorporated by royal charter, British Standards House, 2 Park St., London, W. 1). Je to publikace, která má povahu normy. V úvodu se přímo říká: Tato britská norma byla ověřena Výborem pro normy jednotek a značek a vydána pod záštítou Hlavní rady 7. listopadu 1963.

Rozsah brožury je pouze dvacet stran. Tato stručnost je jistě velkou předností, protože jde o jazykovědné a logické zásady určené technickým odborníkům, pro které by větší obšírnost nebyla v tomto případě příliš přitažlivá.

Norma má kromě úvodu tři části (1. Všeobecné pokyny, 2. Pojmy, 3. Terminologie). Už při přečtení obsahu je patrno, že se tvůrci této normy opírali o dokumenty vydávané Sekretariátem terminologického výboru Mezinárodní normalizační organizace (ISO TC 37 při Rakouském normalizačním výboru). Dokonce se zdá, že tyto dokumenty jim byly větší oporou, než se v úvodu přiznáva.

V první všeobecné kapitole se vysvětluje obsah a účel normy, její použití a míra normativnosti. Vykládá se tam též rozdíl mezi obecnými neodbornými slovy a technickými termínami; v tomto výkladu je možno najít též definici technického termínu; říká se tam: Běžná slova mají

sklon být neurčitá významem a bohatá v představách. Odborný autor potřebuje slovo, které může přesně definovat a které není spojeno se žádnými vedlejšími představami... za každým technickým názvem by měla být jasně definovaná myšlenka nebo pojem, systémově spojený s jinými pojmy, které vytvářejí souhrn dané myšlenkové oblasti.

Ve druhé kapitole (Pojmy) se vykládá podstata pojmu, jeho zobecňující povaha a rozdíl mezi pojmem a objektem. Výklad je provázen několika příklady. Ve výkladu je obsažena i jakási definice pojmu: „Pojmy jsou mentální konstrukce, abstrakce, kterých je možno použít k rozřídění jednotlivých předmětů vnitřního i vnějšího světa.“ Tato definice sice nepodává výklad pojmu jako odrazu reálných vztahů mezi objekty, ale plní důležitý úkol: zdůrazňuje rozdíl mezi obsahem vědomí (pojemem) a realitou (objektem). V technickém vyjadřování bývá totiž velmi často zaměňován *název*, *pojem* a *věc*; uvedená definice právě usiluje o odstranění této časté závady v technických textech.

Další paragraf kapitoly má název The clarification of concepts (ujasňování pojmu). Podávají se v něm příklady určování, vymezování a zařazování pojmu; jde především o stanovení místa daného pojmu v určitém systému. Hovoří se zde o třídách pojmu a jejich vztazích a zdůrazňuje se, že tyto vztahy mají dvojí povahu: jednak je to vztah „*druh – rod*“ (např. „auto – vozidlo“) a jednak vztah „*celek – část*“ (např. „auto – motor“).

V dalším paragrafu se pojednává o definici. Ukazuje se na příkladech, jak je třeba při definicích využívat třídění pojmu. Zvláštní péče se zde věnuje výkladu o nutnosti využívat k definování nejbližšího nadřazeného rodového pojmu a vyvarovat se použití obecnějších pojmu. Zbytečně široký a příliš obecný pojem činí definici neurčitou. Jako příklad správného způsobu je tu uvedena tato definice: *labutětko (je) labut*, která ještě nemá dospělé opeření; za příklad nesprávného použití příliš obecného pojmu v definici je pak použito této podoby: *labutětko (je) pták*, který ještě nemá dospělé opeření. Použitím příliš obecného pojmu pták se definice stává nepřesnou (hodí se vlastně na každé ptáčí mládě).

Podobně se na příkladech demonstriuje jiné chyby vyskytující se v logické stavbě i v jazykové formulaci definic odborných názvů (nepřesnost, neúplnost, rozpor mezi gramatickou formou názvu a formou definice, definování synonymem atd.). O některých otázkách definování se hovoří též v posledních odstavcích 3. kapitoly (Terminology).

Na začátku 3. kapitoly se odůvodňuje nutnost výběru a správného tvoření názvů s ohledem na třídění a definování příslušných pojmu. Doporučuje se odstraňovat synonymitu nejen v názvosloví jednoho oboru, nýbrž i v širším okruhu.

Při tvoření popisných názvů je nutné vycházet z důležitých vlastností daného pojmu. Tyto vlastnosti se dělí 1. na inherentní (intrinsic cha-

racteristics), jako je např. tvar, velikost a složení, 2. na vztahové (relational characteristics), jako je např. účel, použití, umístění, zařazení atd., 3. na vlastnosti spojené s původem (characsteristics of origin), jako je např. osoba vynálezce nebo výrobce (a jejich jména), způsob a místo výroby atd.

Výklad je ve všech bodech doprovázen četnými příklady.

V dalších odstavcích se doporučuje opatrnost při prosazování změn v názvosloví, ať v názvech nebo v jejich významech, zvláště když jde o nějakou výraznější změnu u termínů už vžitých a běžně rozšířených. Uvádí se též, že je nutno, aby „gramatická“ forma názvu odpovídala jeho definici, ale že to nemá být na újmu stručnosti a použitelnosti termínů v textu.

V souvislosti s otázkami homonymity a synonymity v odborném názvosloví se hovoří i o přenesených názvech (transferred terms), protože se pokládají za nejčastější případ „homonymity“ v odborných názvech.

V závěru se doporučuje doplňovat definice v nutných případech výčtem, tj. vlastně rozsahem pojmu (extension) a ilustracemi.

V posledním odstavci se vyslovuje požadavek uvádět u každého názvu a u každé definice okruh jejich platnosti (field of applicability), tj. vyznačit, pro který úsek oboru, popř. pro kterou publikaci nebo v které zemi daný pojem a jeho vymezení platí.

Možno říci, že britská terminologická norma má předpoklady splnit své hlavní poslání. Je stručná a nepříliš náročná na odborné znalosti z jazykovědy a logiky. Každá zásada je dostatečně podepřena srozumitelnými příklady. Pokud by se tvůrci názvoslovních prací s normou opravdu seznámili a osvojili si její náplň, mohla by jim být dobrým vodítkem, a to jak začátečníkům, tak i zkušenějším terminologickým pracovníkům. Na rozdíl od dokumentů ISO/TC 37 přihlíží se zde přirozeně též ke zvláštním potřebám angličtiny, avšak v mnohem se zde projevují stejné nedostatky jako tam: uspořádání není dosti systematické; otázky názvů, pojmu a definic nejsou dost jasně odlišeny: pojednává se o nich často na různých, někdy od sebe značně vzdálených místech a práce tím ztrácí na přehlednosti a logické skloubenosti.

Uvážíme-li však, že jde o jeden z mála průkopnických činů v této oblasti, nelze upřít uznání Britskému normalizačnímu ústavu, že byla věnována péče terminologickým zásadám a uskutečněno jejich vydání.

Vydávání normativních zásad pro tvoření technického názvosloví je dnes předmětem zájmu technických normalizačních institucí. Britská norma 3669:1963 není ojedinělá. Vedle akademických publikací sovětských a polských vyšla též r. 1961 podobná norma v Německém normalizačním výboru. Svědčí to o vzrůstajícím zájmu techniky o otázky odborného názvosloví.

Miroslav Roudný

POZNÁMKY K ĎALŠÍM SLOVENSKÝM POLYGRAFICKÝM TERMÍNOM

O slovenskom polygrafickom názvosloví sme už priniesli krátku informáciu (pozri ČSTČ 1, 1962, 319–320), ktorú teraz doplníme poznámkami k ďalším polygrafickým normám.

V bulletine Zo sveta vedy a techniky v polygrafii (č. 1–2, 3–4, roč. 1963) ustaľuje sa názvoslovie tlačových strojov a zariadení, tlačových papierov, tlačových farieb a rôznych polygrafických materiálov. Okrem toho v dvojčísle 1–2 uvádzajú sa v prehľade všetky polygrafické normy uverejnené dosiaľ v slovenskom znení (str. 59).

V názvosloví tlačových strojov a zariadení ustaľujú sa okrem pomenovani strojov a zariadení aj niektoré pracovné úkony. Preto sa tu popri terminoch *ručný lis*, *šmykové lišty*, *variabilná rotačka* atď. vyskytujú aj termíny *odstavenie farebníkových valcov*, *prištavenie farebníkových valcov*, *prištavenie tlaku*. Mohlo sa vari uvažovať o samostatnej časti, do ktorej by sa boli pojali pomenovania pracovníkov a výkony ich funkcií. Niektoré pomenovania zariadení majú isté nedostatky z hľadiska sústavovosti, zo štýlistického hľadiska zasa nevyhovujú pre zrejmú slangovosť. Napr. pre pružný valec, ktorý kývavým pohybom prenáša farbu z duktora na roztieraciú sústavu farebníka, ustaľuje sa termín *lizač* a pre valec, ktorým sa na offsetovom stroji prenáša vlhčiaci roztok na vlhčiacu sústavu, normuje sa termín *vodník*. Termíny *lizač* a *vodník* sú v sústave pomenovaní rozmanitých valcov nápadne ako pomenovania expresívne, slangové, netechnické. Podľa našho názoru ponúka sa tu celkom prosté riešenie. Namiesto termínu *lizač* by bol vhodnejší termín *pružný (odpružený) valec* a namiesto termínu *vodník* zas *vlhčiaci (zmáčiaci) valec*. Takto utvorené termíny by sa organicky priradili k ostatným pomenovaniám valcov (porov. *navaľovaci valec*, *nanášaci valec*, *tlakový valec*). Pritom by sa však expresívne termíny *vodník* a *lizač* museli zaregistrovať len ako nevhodné, slangové ap. Pre istý druh tlačových strojov (rýchlosťov) ustaľuje sa pomenovanie *stavný rýchlosť*. Prirodzenejšia by azda bola podoba *zastavovací rýchlosť*. Máme tu totiž do činenia so strojom, ktorého tlakový valec sa pri spätnom pohybe zastavuje, nie stavia.

V názvosloví tlačových papierov z terminologického hľadiska nepokladáme za celkom vhodné pomenovanie *imitácia ručných papierov a kartónov*. Prekáža tu viacslovnosť tohto termínu. Dalo by sa azda uvažovať o podobe *imitovaný papier (kartón)*. Papier sa totiž dnes prevažne vyrába len strojom, ručná výroba papierových produktov sa zväčša funguje. To značí, že navrhovaný termín *imitovaný papier* postačuje na označenie nápodoby aj ručne vyrábaného papiera, pretože iné papiere ako ručne vyrábané sa nenapodobujú. Z jazykového hľadiska možno namietať aj proti

termínu *dopisnicový kartón*. Slovo *dopisnica*, ktorého adjektívny derivát sa použil v tomto termíne, hodnotí sa v Slovníku slovenského jazyka ako zastarané slovo. Z hľadiska významovej priezračnosti vzbudzuje isté pochybnosti termín *strojovo hladký papier*. Ak sa ním má rozumieť papier, ktorý sa po opustení papierenského stroja už dodatočne neupravuje, potom by bolo logickejšie motivovať ho práve týmto faktom. Pre rozmanité druhy papiera ustaľujú sa spravidla dvojslovné názvy so zhodným prívlastkom (*baliace papiere*, *brúsne papiere*, *dielové papiere*, *kresliace papiere*, *nepremastiteľné papiere* ap.). V tom istom okruhu sa však uvádzajú aj termín *papiere na poťahy* popri termíne *poťahové papiere*. Azda aj pre odborníka je významová diferenciácia týchto termínov dosť obťažná preto, lebo pomenovania motivované účelom a utvorené predložkovými spojeniami sa veľmi ľahko prevádzajú bez zmeny významu na pomenovania so zhodným prívlastkom (*stroj na balenie* – *baliaci stroj*). Treba teda hľadať iné riešenie. K pomenovaniam druhov papierov máme ešte jednu pripomienku. Nie je ničím odôvodnené, že sa názvy jednotlivých druhov papiera uvádzajú v množnom čísle. V tej istej norme sa ustaľuje ako polygrafický termín slovo *súbeh*. Odhliadnuť od toho, že toto slovo je začažené iným významom než „súbežne zhotovený výrobok“ a že je to koniec-koncov dosť módne technické slovo, ktorým sa skrátene pomenúvajú paralelne vyrábané predmety, nedozvieme sa ani z definície, čo vlastne v polygrafii slovo *súbeh* znamená. (Tu je tento termín definovaný ako „doplňkový rozmer“.)

Názvosloviu tlačových farieb by bolo prospelo, keby sa pri niektorých skupinách termínov bola viac rešpektovala zásada systémovosti. Norma ČSN 88 0125 uvádzá termíny *gumotlačové farby*, *hĺbkotlačové farby*, *oceľotlačové farby* atď. a popri nich nesystémový názov *farby pre sieťotlač*. I tu sa ukazuje možnosť ustáliť dvojslovné pomenovanie so zhodným prívlastkom (teda *sieťotlačové farby*). Žiadalo by sa tiež štylistické hodnotenie niektorých názvov. Z dvojice terminov *marenový lak* – *kraplak* za spisovný a odborný môžno pokladat len dvojslovný termín *marenový lak*. Rovnako pri terminoch *milorka* – *Miliorova modrá* by sme dali prednosť dvojslovnému variantu. Samozrejme taký istý variant by sa vyžadoval aj pri termíne *normálky*, ktorého slangovosť je viac ako zreteľná.

Z našich poznámok k ďalším polygrafickým termínom vyplýva, že nie vždy je vhodné mechanicky sa pridržiavať predlohy, z ktorej sa norma pripravuje, najmä nie vtedy, keď sa porušuje systémová rovnováha istých okruhov pomenovanií. Aj v tomto prípade sa potvrzuje oprávnenosť požiadavky normovať slovenské i české termíny súčasne.

Ivan Masár

VEĽKÝ RUSKO-SLOVENSKÝ SLOVNÍK

II. diel Veľkého rusko-slovenského slovníka je pokračovaním prvého dielu plánovaného päť zväzkového prekladového slovníka, ktorý vyšiel r. 1960. Jeho cieľom je zachytiť v čo najplnejšej miere slovnú zásobu ruštiny a konfrontovať ju so slovnou zásobou slovenčiny. Obsahuje slová z rôznych štýlistických vrstiev a z rôznych oblastí ľudskej činnosti. Jadro slovnej zásoby tvorí predovšetkým slovná zásoba súčasnej spisovnej ruštiny. Zo zastaraných alebo nárečových slov sa uvádzajú len tie, ktoré sú potrebné pre porozumenie ruskej beletrie. Slovník zachytáva terminológiu verejno-politickej života, socialistického hospodárstva, plánovania, terminológiu banícku, strojársku, staviteľskú, hydrologickú, botanickú, zoologickú, lekársku, vojenskú, športovú a inú. Celkovo je zastúpených vyše 70 rozličných odborov.

Slovník spracovali na základe najnovšej lexikografickej teórie pracovníci Slovenskej akadémie vied a splňa všetky požiadavky, ktoré slovník daného typu plniť má. Pri spracovaní slovníka autori vychádzali z bohatej vlastnej excerptie ruských a sovietskych diel a opierali sa o najnovšie ruské výkladové slovníky, ako je Slovník ruského jazyka a Slovník súčasného ruského spisovného jazyka, vydaný Akadémiou vied SSSR. Ako dvojjazyčný prekladový slovník konfrontuje slovnú zásobu dvoch jazykov. Vychádza z ruštiny, každé ruské slovo štýlisticky hodnotí, určuje jeho významovú štruktúru, triedi voľné a ustálené slovné spojenia. Ku každému významu slova, slovnému spojeniu, každému frazeologickejmu zvratu slovník podáva zodpovedajúci slovenský ekvivalent.

Veľký rusko-slovenský slovník poslúži ako spoľahlivá pravopisná pomôcka, ako gramatický ukazovateľ a ako ukazovateľ správnej ruskej výslovnosti a prizvuku. Veľký rusko-slovenský slovník poslúži ako pomôcka všetkým, ktorí čítajú ruskú a sovietsku literatúru, všetkým, ktorí študujú sovietske odborné knihy a časopisy. V prvom rade však poslúži tým, ktorí prekladajú z ruštiny a študujú na vysokých školách.

VSAV 1963, str. 848, cena Kčs 39,50.